

BATÓ SZILVIA

A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján¹

Jelen tanulmány elkészítéséhez két olyan felismerés vezetett, amely jól jellemzi a tágan értelmezett magyar jogtörténet-tudományt. Elsőként a korszak relatív feltáratlansága említhető. A 18–19. század fordulója nemcsak a magyar történetírásban elhanyagolt terület,² hanem az alkotmánytörténet és a közigazgatás-történet is igen nagyvonalúan tekint át az 1795 utáni négy évtizedet. Míg a felvilágosult abszolutizmus igazgatási és igazságszolgáltatási reformjai Varga Endre³ és Hajdu Lajos⁴ jóvoltából ismertek, addig a rendszer összeomlása utáni időszakról szinte alig rendelkezünk megbízható, forrásokkal kellően alátámasztott áttekintéssel.

A másik jelenség az, hogy a modern magyar alkotmánytörténeti, közigazgatás-történeti és jogtörténeti szakirodalom igen sajátosan kezeli a hatalmi ágak szétválasztása (1869. évi IV. tc.)⁵ előtti bírósági igazgatás kérdéskörét. Egyrészt kifejezetten hangsúlyozza, hogy a közigazgatás és a bírósághoz szorosan összefügg: mind szervezeti, mind hatásköri vonatkozásokban elválaszthatatlan a két tevékenységi terület.⁶ Másrészt az ál-

¹ A tanulmány az OTKA PD 78211 ny. sz. „Élet és testi épség elleni bűncselekmények a 19. század első felében” (2009–2012) projekt keretében készült. Ezúton köszönöm Pajkossy Gábor nagyon alapos és segítő lektori véleményét.

² POÓR JÁNOS: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Universitas, Budapest, 2003, 7, 9–10.

³ VARGA ENDRE: *A Novus Ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere*. Levéltári Híradó 4 (1954) 3–4., 48–61. (VARGA 1954); VARGA ENDRE: *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában*. Századok, 94. (1960) 736–748. (VARGA 1960); VARGA ENDRE: *A királyi curia 1780–1850*. Hatóság- és hivataltörténet 4. Akadémiai, Budapest, 1974. (VARGA 1974), 25, 47–83.

⁴ HAJDU LAJOS: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1982. (HAJDU 1982); HAJDU LAJOS: *A közbiztonság szolgálatában*. Magvető, Budapest, 1983. (HAJDU 1983).

⁵ A törvények keletkezéstörténete és értékelése: MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoázia igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Akadémiai, Budapest, 1982 (Máthé 1982), 35–52.; RÁCZ ATTILA: *Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása*. Akadémiai, Budapest, 1972., 14., 146.

⁶ VARGA 1960, 736.; VARGA 1974, 18.; VARGA ENDRE: *A késői és a hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848)*. In: Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, 82–189 (VARGA 1996), 91; VARGA ENDRE–VERES MIKLÓS: *Bírósági levéltárak 1526–1869*. Szerk.: Sashegyi Oszkár. Akadémiai, Budapest, 1989. (VARGA–VERES 1989), 5.; BARTA GÁBOR–HEGYI KLÁRA: *Beszámolók Nagy István és VARGA Endre kandidátusi disszertációjának vitáiról*. Századok 103. (1969) 1331–1338 (BARTA–HEGYI 1969), 1135; FELHŐ IBOLYA–VÖRÖS ANTAL: *A helytartótanácsi levéltár*. Levéltári leltárak 3. Akadémiai, Budapest, 1961. (FELHŐ–VÖRÖS 1961), 173.; F. KISS ERZSÉBET: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Hatóság és hivataltörténet 7. Akadémiai, Budapest, 1987. (F. KISS 1987), 382.; BEÖTHY ZSIGMOND: *Elemi magyar közjog*. Emich Gusztáv, Pest, 1846. Magyar jogtudomány klasszikusai 3. Magyar Közlönykiadó, Budapest, 2008 (BEÖTHY 2008), 118.; VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig I*. A központi igazságügyi szervezet fejlődése. Dunántúl (Wessely és Horváth), Pécs, 1921. (VINKLER 1921), 136.; VINKLER JÁNOS: *A magyar igaz-*

lamszervezet bemutatása során a mai felfogásnak megfelelően élesen különválasztva tárgyalja a közigazgatási szervezet és a bírósági fórumrendszer kérdéseit.⁷ Így nem jelenik meg az, hogy a „tisztn” közigazgatási szervként bemutatott Helytartótanács milyen módon befolyásolta a bíróságok ítélkezési tevékenységét. A kiegyezés előtti magyar alkotmány- és jogtörténettel foglalkozó közleményekben csak burkoltan – irányítás vagy felügyelet néven – fordul elő az igazságügyi igazgatás kifejezés,⁸ de a tartalmi elemei és jellemzői nem jelennek meg. További kutatást igényel annak kiderítése, hogy ez a jelenség összefüggésben van-e a magyar közjogi hagyományban sokáig meghatározó hatalommegosztási elmélettel, amely nem ismerte el önálló hatalmi ágként a bírói hatalmat, hanem a végrehajtás egy területének tartotta.⁹

A magyar jogtörténet-tudomány ezen két jellegzetessége miatt számos olyan kérdés van, amelyet kénytelen a 18–19. századi hazai büntetőjog és kriminálpolitika történetével foglalkozó kutató saját maga körüljárni és megválaszolni, hiszen az érdemi jogtörténeti (történeti kriminológiai) kutatáshoz szükséges alap kutatások hiányoznak. A szokásjog uralta magyar büntetőjog feltárása nem korlátozódhat sem a kortárs szakirodalomra, sem egy adott bíróság iratanyagára, hanem ki kell terjednie minden olyan levéltári forrásra, amely a bíróság munkájára befolyással lehetett. Ebben a forráscsoportba tartozik a felelős minisztérium felállítása előtt a Magyar Királyi Helytartótanács (Consilium Regium Hungaricum Locumtenetiale) által kibocsátott rendeletek sokasága, hiszen a kortársak egyértelműen jogforrásként tekintettek rájuk.

A fent említettek alapján ez a tanulmány egyfajta előmunkálata a reformkori élet és testi épség elleni bűncselekmények anyagi jogi és történeti kriminológiai vizsgálatának, a kutatómunka jelenlegi állását mutatja be. Ebből kiindulva feltérképezi mindazokat a lehetséges igazgatási (szabályozási) területeket, amely a kutatási projektben meghatározott három vármegye (Békés, Csanád, Csongrád) vonatkozásában egy közel két évtizedes (1790–1808) időszakban a Helytartótanács iratanyagában megtalálható. A felhasznált források két csoportba sorolhatók: általános rendelkezések, vagy a három törvényhatóság büntető igazságszolgáltatási tevékenységével kapcsolatos kormányzati intézkedések. Az ország összes törvényhatóságának és szabad királyi városának megküldött rendeletek bemutatása nem tárgya a jelen munkának, ezeknek a pontos számbavétele és elemzése szétfeszítené az eredeti kutatási projekt kereteit. Ezért kizárólag az említett há-

ságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig II. Vidéki igazságügyi szervezet. II. A polgári peres eljárás. Dunántúl egyetemi nyomdája, Pécs, 1927. 292–293.; TORDAY LAJOS: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században.* Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933. 5.

⁷ Pl.: ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szerk.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2000. (ECKHART 2000), 193–227., 258–263.; BÓDINÉ BELIZNAI KINGA–MEZEY BARNA: *A központi közigazgatás szervei.* In: *Magyar alkotmánytörténet.* Szerk.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2003. 120–143. (BÓDINÉ BELIZNAI–MEZEY 2003); BÓDINÉ BELIZNAI KINGA–MEZEY BARNA: *A törvénykezés szervei.* In: *Magyar alkotmánytörténet.* Szerk.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2003., 182–209.; CSIZMADIA ANDOR: *A feudális állam 1526-tól 1848-ig.* In: Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Szerk.: Csizmadia Andor. Átdolg.: Horváth Pál–Stipta István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. (CSIZMADIA 1995), 162–192.

⁸ Felügyelet pl.: VINKLER 1921., 256.; BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2000. (BÉLI 2000), 225.; VARGA 1960. 739.; irányítás pl.: VARGA 1974. 31.; HAJDU 1983. 47.; irányítás és felügyelet: HAJDU 1982. 286.; STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története.* Multiplex Media, Debrecen, 1998. (STIPTA 1998), 66.

⁹ CONCHA GYÖZÖ: *Az államhatalmi ágak megosztásának elvei.* Magyar Jogászegyleti Értekezések 73. (1892) VIII/2. 11. 16. 36–39.; SÁRI JÁNOS: *A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája.* Osiris, Budapest, 1995. 81–82.

rom vármegyével kapcsolatos igazságügyi szakigazgatás ügyiratait tárja fel a közlemény, amely a Helytartótanács néhány intézkedés-csoportjának elemző bemutatása, és talán kiindulópontja a további kutatásoknak.

I. A bírósági igazgatás történeti kutatásának keretei

1. Kutatástörténet

A történeti irodalmat röviden áttekintve is megállapíthatjuk, hogy a bírósági igazgatás kérdését nem érintették a szerzők.

A Helytartótanács hatalmas terjedelmű iratanyagának kutatásához nyújtanak segítséget a levéltári segédletek, leltárak, ismertetőleltárak és bibliográfiák, amelyek lehetővé teszik az igazságügyi szervezet igazgatására vonatkozó források megismerését.¹⁰

A tágan értelmezett magyar jogtörténet-tudomány majdhogynem teljesen kikerülte a Helytartótanács 19. század első felében végzett tevékenységét, csak elvétve találkozhatunk a kérdéskört érintő munkáival.

Ember Győző Helytartótanács ügyintézését feldolgozó kötete határozta meg a mai napig az ismereteinket.¹¹

A modern magyar közigazgatás kialakulását Csizmadia Andor foglalta össze,¹² a Helytartótanács ügyosztályi szervezetéről Nagy István tett közzé alapos elemzést,¹³ de a bírósági igazgatást nem érintették. Ezen kívül csak a kiindulóponttal és a végponttal foglalkoztak: Hajdu II. József reformjait, F. Kiss Erzsébet pedig a felelős minisztérium szervezetét és működését elemezte behatóan, így mindketten érintették az igazságszolgáltatási szakigazgatást.¹⁴

A bírósági szervezettel foglalkozó munkák közül Varga Endre kötete, valamint Bónis Györggyel és Degré Alajossal közösen írt összefoglalója foglalkozott érdemben ezzel a kérdéskörrel.¹⁵

¹⁰ FELHŐ-VÖRÖS 1961.; SASHEGYI OSZKÁR: *Felhő Ibolya–Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár*. Budapest, 1961. 599. p. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 3.) Levéltári Közlemények 33 (1962) 274–278 (SASHEGYI 1962), 274–276.; KOSÁRY DOMOKOS: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. 2.* Osiris, Budapest, 2003. (KOSÁRY 2003); *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Kőrmendy Lajos. Osiris-MOL, Budapest, 2009.

¹¹ EMBER GYŐZŐ: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*. Országos Levéltár, Budapest, 1940. (EMBER 1940); HAJNAL ISTVÁN: *Ember Győző: A M. kir. Helytartótanács ügyintézésének története. 1724–1848*. Budapest, 1940. Századok 75. (1941) 213–215., 213.; SASHEGYI 1962. 274.

¹² CSIZMADIA ANDOR: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai, Budapest, 1976. (CSIZMADIA 1976); CSIZMADIA ANDOR: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 1977. (CSIZMADIA 1977); RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A jogtörténet jelene és jövője*. Jogtörténeti Szemle (1990/3) 97–102. 99.

¹³ NAGY ISTVÁN: *Departamentum, referáda, bíró a helytartótanács ügyintézésében 1783–1848*. Levéltári Közlemények 46. (1975) 129–139. (NAGY 1975).

¹⁴ HAJDU 1982; F. KISS 1987.

¹⁵ DEGRÉ ALAJOS: *Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2004. 38–57. 45–46.; BARTA-HÉGYI 1969, 1137; BÓNIS, GYÖRGY: *Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtsschreibung (1945–1969)* Zweiter Teil: Die Zeit nach 1526 bis 1918. Zeitschrift für Rechtsgeschichte GA 88 (1971) 475–485, 478.; VARGA 1974, 8–10; NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felzabálás után (helyzetelemzés)*. Jogtörténeti értekezések 7. Budapest, 1975. 42.

A büntetőjog-történeten belül a büntető hatáskörű bíróságok igazgatásának kérdését mindössze Hajdu Lajos vizsgálta a felvilágosult abszolutizmus kriminálpolitikai törekvései kapcsán.¹⁶

Az 1790–1848 közötti igazságszolgáltatási rendszer igazgatása a fent említettek alapján szinte teljesen feltáratlan területnek tekinthető, nem tisztáztak sem a szervezeti kereteit, sem a tartalmát.

A vázolt kutatási hiányosságok természetesen azonnal és könnyen nem szüntethetőek meg, hosszas kutatás szükséges ennek a szakigazgatási területnek a megismeréséhez.

2. A késő rendi büntetőjog szabályozási rendszere

A magyar büntetőjog legfontosabb – a kortársak által természetesnek tekintett – jellemzője a szokásjogra épülő jogforrási rendszer volt egészen 1880-ig. Ennek oka, hogy a büntetőjog egységesítésének két módja – direkt jogexport vagy kodifikáció – közül egyik sem volt eredményes a 19. század közepéig.

Az 1787-ben hatályba lépett Josephina csődje után II. Lipót már egészen más módszerekkel fogott a büntető jogszolgáltatás modernizálásához, inkább a magyar kodifikáció elősegítésével próbálkozott, és utódai sem akarták az osztrák büntetőkódex hatályát a magyar területekre kiterjeszteni. Az 1791. évi 67. tc. nyomán készült büntetőjogi tervezetből végül több ok miatt nem lett törvény. Már I. Ferenc trónra lépésével nyilvánvalóvá vált, hogy nem törekszik reformokra, de a bizottságok mégis elkészítették a javaslatokat, amelyek az udvar számára így is túl radikálisak voltak. A birodalom és ezen belül Magyarország 1795 után közjogi szempontból a teljes mozdulatlan állapotába került, ez kifejezetten a hazai kodifikációs törekvések ellen hatott. A kormányzat a büntetőjogi javaslat számára kedvező voltárol meg volt győződve sokáig, napirendre tűzését is tervezték, viszont a kinyomtatás (1807) után már fel sem merült ez. A rendek megújuló követelése volt a tervezetek tárgyalása, de ez 1825-ig nem járt sikerrel.¹⁷

Egységes büntetőkódex hiányában viszont maradt az ekkor már egyértelműen korszerűtlen, sajátos kora-újkori jogforrási „rendszer”, amelyet az 1840-es évek magyar büntetőjog-tudománya is folyamatosan kifogásolt. Szokolay István pedig röviden így foglalta össze: „ezek szerint szétszórt, s avult törvényeinken kívül főképp a bírói önkény, vagy is a szokás szolgálhat.”¹⁸

A kortársak természetesen nem tekinthettek el a tényleges helyzettől így a büntetőjog „kútfejei” között a törvények, törvényhatósági rendeletek, királyi privilégiumok, a királyi rendelkezések, a Királyi Tábla határozatai mellett a szokásjog is szerepelt.¹⁹

¹⁶ HAJDU 1983; HAJDU LAJOS: *A büntetőjogtörténet kutatásának kihasználatlan lehetőségeiről (A rabtabellák és büntető-perkivonatok történeti forrásértéke.)* Levéltári Közlemények 55 (1984) 3–30. (HAJDU 1984); HAJDU LAJOS: *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. utolsó harmadában.* Magvető, Budapest, 1985. (HAJDU 1985); HAJDU LAJOS: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarorszá-gában.* Akadémiai, Budapest, 1996. (HAJDU 1996).

¹⁷ A kodifikáció sikertelenségének okairól összefoglalóan további irodalommal: BATÓ SZILVIA: *A „büntetési rendszer” megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844).* Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010. 21–23, 26–27, 34, 36, 38–39, 46–47.

¹⁸ SZOKOLAY ISTVÁN: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bírának és ügyvédek számára.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1848. 13–19.

¹⁹ SZLEMENICS, PÁL: *Elementa Juris Criminalis Hungarici.* Belnay, Posenii, 1817. 11–12; SZLEMENICS PÁL: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Magyar Tudós Társaság, Buda, 1836. 12; VUCHETICH, MÁTYÁS: *Institutiones iuris criminalis Hungarici.* Typis Regiae Universitatis Hungariae, Buda, 1819. (VUCHETICH 1819), 16–24.; VUCHETICH MÁTYÁS: *A magyar büntetőjog rendszere I. könyv.* Elméleti büntetőjog. A magyar

Vuchetich Mátyás felsorolásából egyértelműen látszik, hogy az 1810-es évek végén elfogadott büntetőjogi jogforrásként kezelték a király rendelkezéseit (*Benigna rescripta regia*),²⁰ amelyek a Magyar Udvari Kancellárián keresztül a Helytartótanács közvetítésével kerültek közlésre.²¹ A jogforrások között elfoglalt helyét hosszú ideig nem tisztázták, csak jozefinista reformok megszüntetési folyamatában hozott két olyan törvénycikket az országgyűlés, amely az uralkodó rendeletalkotási hatáskörét visszaszorította és egyértelműen meghatározta a jogforrási „rendszerben” betöltött szerepét. Az 1791. évi 12. tc. alapján a pátensek nem lehetnek ellentétesek a törvényekkel, és kizárólag akkor bocsáthatók ki, ha az adott rendelkezés kihirdetése másként nem lehetséges. A rendek mindenképpen szükségesnek tartották a Helytartótanács felhatalmazását arra, hogy az ezzel ellentétes királyi rendeletek ellen észrevételeket tegyen az uralkodónak (1791. évi 14. tc.). A törvényellenes intézkedés tilalmát már az 1723. évi 102. tc. is előírta, de akkor kizárólag a Helytartótanácsra vonatkoztatva.

A rendeletekkel való szabályozás expanzióját a 18. század hetvenes és nyolcvanas éveiben a felvilágosult abszolutista kormányzat és II. József felfogása hozta Magyarországon. Az uralkodó és tanácsadói túlbecsülték a jogi szabályozás jelentőségét, olyan problémákat is rendeletekkel kívántak megoldani, amelyek csak jogon kívüli eszközökkel kezelhetők.²² Ez az aktivizmus egy nagyon markáns túlszabályozáshoz vezetett, amely részben végül a rendszer bukását eredményezte. Ebben a légkörben került sor a pátensek jogforrási helyének meghatározására az 1790–91. évi országgyűlésen. Ennek következtében a rendeletalkotás visszaszorult, majd néhány év elteltével szépen lassan növekedni kezdett, mivel a jogrendszer állapota alapvetően nem változott, a rendszeres bizottságok által elkészített tervezetekből nem lett törvény.

Így a 18. század végi kodifikáció sikertelensége miatt a kormányzat ismét a rendeletekkel próbálta meg a legfontosabb problémákat megoldani, ugyanis tisztában volt azal, hogy a büntető jogszolgáltatás mindenképpen modernizációra szorul.²³ Nem a korábbi hirtelen nagy változtatásokat folytatták tovább kormányzati szinten, hanem egyfajta paradigmaváltás következett be. Ezek az intézkedések már nem akarták egyszerre megváltoztatni az egész büntető igazságszolgáltatást, hanem apró lépésenként a szokás-jog önmozgását kihasználva humanizálták, modernizálták és egységesítették a bírói gyakorlatot. Az 1795. évi tervezet bizonyos rendelkezéseit, így a törvényszéki orvosi tevékenységről szóló utasítást és a statáriumot szabályozó részt az udvar rendeleti úton életbe léptette.²⁴

jogtudomány klasszikusai 1. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. (VUCHETICH 2010), 50–58.

²⁰ VUCHETICH 1819, 20; VUCHETICH 2010, 54.

²¹ 1723. évi 101. tc. 2. §; BEÖTHY 2008, 114; EMBER 1940, 90; FELHŐ–VÖRÖS 1961, 17, 19, 21; CSIZMADIA 1976, 34; SZABÓ, BÉLA: *Polizei in Ungarn und Siebenbürgen im 16.–18. Jahrhundert*. In: *Polizey im Europa der Frühen Neuzeit*. Szerk.: Stolleis, Michael. Vittorio Klostermann, Frankfurt/M, 1996. 377–406 (SZABÓ 1996), 389.

²² HAJDU 1985, 23.

²³ HAJDU 1985, 342, 350. Pauler Tivadar 1864-ben csak példálózó felsorolást tett közzé a büntetőjogot érintő királyi rendeletekről: PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan I.* Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1864. 13.

²⁴ HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. KJK, Budapest, 1971. (HAJDU 1971), 385.

3. A bírósági és közigazgatási szervezet összefüggései és a büntetőjog

A bírósági igazgatás kérdéskörén belül a 18–19. században a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szervezeti és működési összefonódása miatt nem vizsgálható az, hogy a végrehajtó hatalom mennyiben vesz részt a bírói fórumok igazgatásában (ún. külső igazgatás) és mekkora a bíróságok önkormányzata (ún. belső igazgatás). Ezek a kérdések csak a hatalmi ágak elválasztásán alapuló berendezkedés megléte esetén értelmezhetőek. A rendi korszakban az igazságszolgáltatás királyi monopólium, ahogy ezt a reformkori szerzők is hangsúlyozták.²⁵ Ez magában foglalja a bíróságok szervezésének és bírói parancsok kiadásának jogát is,²⁶ azonban ezt az 1791. évi 12. tc. korlátozta, kizárva az országgyűlési hozzájárulás nélküli szervezeti változtatásokat és az ítéletek utólagos megváltoztatását.

A büntető jogszolgáltatás kapcsán a vizsgált korszakban az uralkodónak a büntető hatáskörű királyi bíróságok (Hétszemélyes Tábla, Királyi Tábla) tagjainak kinevezésén és elmozdításán kívül²⁷ két lehetősége volt az ítélezés befolyásolására: a kegyelmezés és a rendeletekkel (utasításokkal) való szabályozás. A határozott koncepcióra épülő, következetes és gyakran alkalmazott kegyelem alapvetően tudja befolyásolni a büntetési szabási gyakorlatot, erre a legjobb példa a halálbüntetés drasztikus csökkenése az 1780-as évek elején. A bíróságok alig egy év leforgása alatt igazodtak az uralkodói elvárásokhoz és istenkáromlás miatt már nem szabtak ki pallost, hiszen minden esetben szabadságvesztésre változtatta II. József ezeket a büntetéseket.²⁸ A kegyelem gyakorlásának vagy a fellebbezésnek a lehetősége már önmagában is mérsékelte inthette az első fokon eljáró sedriát vagy városi törvényszéket, ilyen jelenséget figyelhetünk meg a boszorkányperek megszűnésénél, valamint a reformkori jogalkalmazásban is.²⁹

A másik lehetőségre – a rendeletekkel és utasításokkal történő befolyásolásra – a szokásjogi jogrendszer rugalmassága igen nagy mozgásteret adott az uralkodónak. A kodifikátlanság miatt ugyanis nemcsak az eljárás szabályait alakíthatta, hanem a törvényben nem szabályozott cselekmények büntetendővé nyilvánításáról és a büntetésről is rendelkezhetett. Az egyedi ügyekben folytatott kormányzati vizsgálódások, a panaszok kivizsgálása és az ennek nyomán megfogalmazott kifogások is befolyásolták a törvényszékeket. A törvényhatóságok féltékenyen őrzött szabadságuk érdekében inkább betartottak néhány kevésbé jelentős előírást, csakhogy elkerüljenek egy átfogó ellenőrzést.

Tulajdonképpen a szokásjogra épülő büntetőjog, valamint a közigazgatás és a jogszolgáltatás szoros összefonódása határozza meg a 18–19. század fordulóján a bírósági igazgatás kereteit, ezért a modern alkotmányjog és közigazgatási jog fogalomrendszeré-

²⁵ WENZEL, GUSZTÁV: *Das Gerichtswesen und das Verfahren der Gerichte in Ungarn und Siebenbürgen*. Der Jurist XV. 1. (1846) 111–129, 119; SUHAYDA JÁNOS: *Magyarország közigazgatása. Tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre*. Emich Gusztáv, Pest, 1861. (SUHAYDA 1861), 124.; BEÖTHY 2008, 63.

²⁶ DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2004. 87–94 (Degré 2004), 91.

²⁷ DEGRÉ 2004, 92.

²⁸ HAJDU 1983, 337–338, 341.

²⁹ FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I/1*. Budapest, 1896. Reprint, Pytheas, Budapest, 2004. (FAYER 2004), 138.; BATÓ SZILVIA: *Boszorkánycsapatok és/vagy magzatelhajtók, családok, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához*. Jogtörténeti Szemle (2004/1) 34–41, 37.

nek használata nem lehetséges. Ennek oka az, hogy az egyes múltbéli jelenségek és jogintézmények csak saját összefüggéseikben vizsgálhatók anélkül, hogy ez félreértelmességekhez vezetne. A jogtörténeti kutatás során nem lehet eltekinteni a jogrendszer olyan elemeitől, amelyek alapvetően meghatározzák az adott időszakot. Ennek következtében a hatalommegosztás és a kodifikáció hiánya megkerülhetetlen tény az 1790–1808 közötti bírósági igazgatás feltárásánál.

Az elemzéshez pedig olyan fogalmi apparátust, módszert kell választani, amely lehetőleg nem torzítja el a jogintézmény vagy a jelenség adott korszakban betöltött funkcióját. A múltra irányuló jogtudományi kutatások alapvető célja nem a jelenlegi (hatályos) joganyaggal való összehasonlítás, hanem a jogintézmény kapcsán a vizsgált időszakban megfogalmazott elvárásoknak való megfelelése és ennek tényleges hatásai. A modern jogtudomány bizonyos fogalmainak történeti forrásokra alkalmazása anakronisztikus és félrevezető. Jelen esetben a modern közjog két olyan talpkövérről (törvényi szabályozás és hatalommegosztás) van szó, amelyek figyelmen kívül hagyása az egész elemzést elferdítene. Ezért el kell tekinteni minden ma használt közigazgatási és alkotmányjogi fogalom használatától, és a forrásokból kibontakozó ügycsoportok alapján kell bemutatni a 18–19. századi magyar kormányzatnak a büntető hatáskörű bíróságokkal kapcsolatos igazgatási tevékenységét.

Mivel a rendi korszak szakigazgatásának vizsgálatára nem alakult ki elemzési módszer, ezért célszerű meghatározni azokat a szempontokat, amelyek alapján az ügycsoportok bemutatásra kerülnek.

Első lépésként meg kell határozni, hogy mely bíróságokra vonatkozó adatok kerülnek bemutatásra. Az egységes elveken épülő „államosított” bírósági szervezettől eltérően a rendi korszakban a bíraskodás – csakúgy mint az igazgatás – helyi (megyei, városi, uradalmi) szinten nyugodott, csak a fellebbezési lehetőségek megjelenésével, és a központosítási törekvésekkel párhuzamosan kapott szerepet a másodfokú ítélkezés. Feltehetően ezzel a jelenséggel függhetett össze, hogy az első fokon eljáró, valamint az eleve az uralkodó erőteljes befolyása alatt álló felsőbbbíróságok ellenőrzése és irányítása más módon és más időszakban kezdődött. A Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla tagjai (elnök, ülnökök, jegyzők) eleve az uralkodótól függtek a kinevezés folytán, míg a sedriák és városi törvényszékek bírái valamilyen helyi választás eredményeképpen kerültek a testületbe.³⁰ Ebből kiindulva jelen tanulmány nem tér ki a Kancelláriának a Kúriát érintő igazgatási tevékenységére, hanem kizárólag a kutatási projekt célkitűzésének megfelelően a vármegyei bíróságokat érintő irányító-ellenőrző feladatokat és eszközöket veszi számba.

Az elemzés felépítése nem a Helytartótanácsra vonatkozó törvényekben vagy a működését meghatározó utasításokban meghatározott feladatokat tartja szem előtt, hanem a három vizsgált sedria (Békés, Csanád, Csongrád) működésével kapcsolatos iratanyagban megfigyelhető ügyeket és rendelkezéseket követi tematikusan. Nem vizsgálja végig például a szege-di Domus Correctoria történetét, hanem csak azokat a momentumokat emeli ki, amelyek a megyei ítélkezési gyakorlattal összefüggenek. A Helytartótanács információszerzési gyakorlatától (jelentések) és az egyes panaszosok ügyeitől jut el a feldolgozás az egyes intézkedésekig, kiter minden olyan ügyre, amely az eljárás szabályozásán keresztül (pl.: kezesség) vagy a büntetékiszabási gyakorlatot érintve, esetleg a büntetés végrehajtására vonatkozóan kihat az alkalmazott büntetőjogra.

³⁰ DEGRÉ 2004, 91–92.

II. A Helytartótanács bírói igazgatási tevékenysége

1. Szervezeti, hatásköri, illetékességi és ügyintézési jellegzetességek

A Helytartótanács szervezetével és ügyintézési mechanizmusával összefüggésben a bírói igazgatás szempontjából két dolgot nélkülözhetetlen röviden vizsgálni: a szakigazgatást végző szervezeti egységeket és az adott ügyek elintézési módját. Ebből kiindulva nem szükséges a teljes hivataltörténet bemutatása, csak az adott ügycsoportokkal kapcsolatos szervezeti és működési jellegzetességekre kell kitérni.

Eredendően kollegiális alapon szerveződő kormánysszék, amely döntéseit tanácsban hozta, elnöke a vizsgált korszakban a nádor. Szervezete tulajdonképpen az 1783. évi reformmal, vagyis az ügyosztályi rendszer bevezetésével kialakult, a Magyar Kamarával történő egyesítés (1785–1791) alapvetően nem érintette a struktúrát. Az egyes ügycsoportokra hozták létre a 29 departamentumot, de ez a szervezet még nem érte el teljesen az ügykörönként való szerveződés szintjét, mert az egyes tanácsosok és a beosztott hivatalnokok hatásköre más ügyosztály feladatait is érintette, sőt egy-egy ügykörrel több ügyosztály is foglalkozott. A korábbi bizottsági felépítés csak kiemelten fontos területeken (úrbéri ügyek) maradt fenn. A tényleges ügyintézés az 1780-as évek közepétől már nem a tanácsban folyt, mivel az ügyeket az intézkedés módja alapján két csoportba sorolták. A currens ügyek nem igényelték a tanács döntését, ezekben az esetekben a departamentum intézte az ügyet saját hatáskörben, ide tartoztak például a vármegyéktől és városoktól beérkező jelentések. A sessionalis ügyek a tanács elé kerültek, de csak gondos előkészítés után, előre megfogalmazott javaslatról döntöttek az ülésen. Az ügyosztályt az előadó tanácsos vezette, aki a tanácsban előterjesztette az ügyeket, a fogalmazványokat a titkárok, az ügyintézéshez szükséges tartalmi kivonatokat pedig a fogalmazók készítették.³¹

A Helytartótanács végezte az általános központi igazgatást és két kivétellel az összes szakigazgatást, hatásköre kiterjedt minden olyan természetű dologra, amely az uralkodót és az országgyűlést valamilyen módon érdekelte. Nem tartozott a hatáskörébe a szorosan vett pénzügyi igazgatás (adóügy, vámok) ezt a Magyar Kamara látta el, a nemesfémhányászat ellenőrzése a pedig Bécsben zajlott, de természetesen a tágan értelmezett pénzügyi igazgatásba a Helytartótanács is bekapcsolódott. Az ország területén állomásozó hadsereg vezényletével kapcsolatos teendőket pedig a Hofkriegsrat látta el. A feladatokat a törvényeken kívül az 1724-ben, 1783-ban és 1801-ben kiadott utasítások határozták meg, a legváltozatosabb hatásköre a közigazgatási osztálynak (Departamentum publico-politicum) volt, ide tartoztak többek között a népesség összeírások, a bírói és

³¹ BEÖTHY 2008, 111–115; EMBER 1940, 84–85; FELHŐ–VÖRÖS 1961, 28–29, 36; FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *A magyar kamara tisztségviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848*. Levéltári Közlemények 43 (1972) 327–395, 331; CSIZMADIA 1976, 35; NAGY 1975, 130–133, 135–137; KÁLLAY ISTVÁN: *Nagy István: A magyar kamara 1686–1848* (Budapest, Akadémiai kiadó, 1971. 374 l.) Századok 107 (1973) 987–990, 898; HAJDU 1982, 92; ECKHART 2000, 208; BÓDINÉ BELIZNAI–MEZEY 2003, 128; MEZEY BARNA: *Feudális állammodellek Magyarországon*. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2003. 41–88, 72; POMOGYI LÁSZLÓ: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*. M-érték, Budapest, 2008. (POMOGYI 2008), 427; GÁBOR [GYULA]: *Királyi helytartótanács*. In: *Magyar jogi lexikon IV*. Szerk.: Márkus Dezső. Pallas, Budapest, 1903. 807–808 (GÁBOR 1903), 807.; FAZEKAS ISTVÁN: *Iratkezelés a polgári kor előt*. In: *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Körmendy Lajos. Osiris-MOL, Budapest, 2009. 357–372. (FAZEKAS 2009), 361.

más eljárási illetékek behajtása, a puszták betelepítése, a rendészeti és közbiztonsági kérdések, a rabokkal kapcsolatos ügyek.³²

A központi kormányzat politikai, gazdasági és jogi célkitűzéseinek megismerése szempontjából két fontos hatásköre volt a Helytartótanácsnak: jelentések és kimutatások bekérése a törvényhatóságoktól, valamint általános rendelkezések kiadása a törvényhatóságok számára.

Jelentéseket és kimutatásokat már a felállítását követő években gyűjtött ez a díkaszterium, de ez a folyamat Mária Terézia uralkodása közepén erőteljesen felgyorsult. A kormányzat mind több és részletesebb táblázatot vagy szöveges jelentést kért a vármegyei és városi adminisztrációtól. Az 1780-as években évente 60–70 különféle tartalmú tabellát, különböző gyakorisággal kellett beküldenie egy törvényhatóságnak. Az összességében 250 körülire tehető jelentés annyira túlterhelte a helyi hatóságokat, hogy az adatgyűjtések egy része teljesen alkalmatlan volt a kitűzött cél elérésére.³³

Ez viszont már elegendő volt arra, hogy a Helytartótanács egyes jelenségekre felfigyeljen és a Kancellária döntése alapján, vagy kisebb ügyekben önállóan rendeleteket bocsásson ki. Az uralkodótól érkező normalek száma és a szabályozott területek nagysága a tabellák (jelentések) előírásának gyakoriságával nőtt, a jozefinista kormányzat szinte bombázta az alsó fokú hatóságokat különböző rendeletekkel. A kibocsátott normák az élet minden területét érintették, az aktivista felvilágosult abszolutista kormányzat mindent szabályozni kívánt. Az ismételten kiadott szabályok pedig arra mutatnak rá, hogy a végrehajtás nem volt megfelelő. A központi kormányzat viszont kizárólag a törvényhatóságokon keresztül tudta érvényesíteni az akaratát, mivel nem rendelkezett helyi végrehajtó és ellenőrző apparátussal. A rendeletalkotás az 1790-es években visszaszorult, majd óvatosabban újra erőre kapott.³⁴

A bizottsági és később az ügyosztályi rendszer kialakításával párhuzamosan az irategység elvét követve már nem választották szét az iratkezelés fázisai szerint az iratokat, hanem az azonos tárgykörbe tartozó ügyiratokat egy kútfőben (fons) helyezték el, a kútfőn belül minden irat tételszámot (positio) kapott. Az egyes tárgykörökbe nem sorolható egyedi ügyeket is önálló kútfőben helyezték el, így a közigazgatási osztálynál 300–400 kútfő is elfordulhatott. Az iratok ilyen módon való elhelyezéséhez lajstromkönyveket készítettek, amelyek végigkövetik az iratok útját. Az iratanyagból kiemelték a normalekat és a kapcsolódó tanácsülési jegyzőkönyveket, ezeket külön kezelték. A számszerűsített adatokat tartalmazó vármegyei jelentéseket átküldték a Helytartótanács Számvevőhivatalához, hogy az összesítést és az ellenőrzést elvégezze, ezek a táblázatok nem mindig kerültek vissza az adott kútfőbe. Az 19. század elején áttértek az állandó általános

³² BEÓTHY 2008, 111–115; EMBER 1940, 87, 90, 117; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 5, 16–17, 19–22, 26–28, 32; CSIZMADIA 1976, 34–36, 67; ECKHART 2000, 207–208; DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Béli Gábor. IDResearch/Publikon-PTE ÁJTK, Pécs, 2010. (DEGRÉ 2010), 228–229; SZABÓ 1996, 379–380, 382; KOSÁRY 2003, 93, 98; BORSODI CSABA: *Újkor (1526–1849)*. In: *Levélári kézikönyv*. Szerk.: Kőrmeny Lajos. Osiris-MOL, Budapest, 2009. 93–114 (BORSODI 2009), 101.

³³ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 5, 27; HAJDU LAJOS: *Adalékok az igazgatási reformok és a bürokratizmus hazai történetéhez*. In: *Jogtörténeti tanulmányok IV*. Szerk.: Cszizmadia Andor. KJK, Budapest, 1980, 71–94 (HAJDU 1980), 73–75; HAJDU 1983, 40, 44.

³⁴ EMBER 1940, 112; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 61, 77–78; CSIZMADIA 1976, 69; HAJDU 1985, 23, 342, 350; SZABÓ 1996, 389–390; CSIZMADIA 1977, 140.

kütfőkre, így egyre ritkábban fordult elő, hogy azonos tárgykörbe tartozó iratok több helyen legyenek.³⁵

Az igazságügyi igazgatásra vonatkozó iratanyagot érdemben nem érintettek a selejtezési hullámok, de a táblázatos kimutatások (rabtabellák) feltehetően jelentős veszteségeket szenvedtek el.³⁶

A Helytartótanács bírósági igazgatással összefüggő iratanyagában jól látható a magyar nyelv terjedése, az 1805. évi 4. tc. közvetlen hatása.³⁷

2. A bírósági igazgatási hatáskör

Az igazságszolgáltatási szervezet igazgatására vonatkozóan a magyar szakirodalom csak nagyon kevés információt tartalmaz,³⁸ és ezek megoszlása is egyenetlen, a magyar közigazgatást és jogszolgáltatást radikálisan érintő változásokhoz kapcsolódik. A közigazgatási szervezetet és a bírósági fórumrendszert III. Károly reformjai (1715, 1723, 1729) után a 19. század közepéig három ilyen „trauma” érte: II. József intézkedései, a visszarendeződés 1790-ben, valamint a polgári átalakulás 1848-ban. Ez az „eseménytelenség” lehet az egyik oka annak, hogy az 1790–1848 közötti időszak bíróságainak irányítására és felügyeletére nem fordított figyelmet a kutatás.

Az alkotmánytörténeti, közigazgatás-történeti és bírósági szervezet-történeti irodalom abból a tételmondatból indul ki, mely szerint a bíróságok irányítását és felügyeletét a Magyar Udvari Kancellária látta el.³⁹ Nagyon sajátos módon a 19. század közepi jogi irodalom egy részében a Kancellária ilyen irányú tevékenysége is csak burkoltan – átfogóan királyi felségjognak említve – jelent meg, ennek nyomán több modern szerző sem tért ki külön erre.⁴⁰ A Kancellária jogszolgáltatással kapcsolatos igazgatási hatáskörének kizárólagossága azonban a levéltári forrásokkal – és a rájuk épülő levéltári és közigazgatás-történeti irodalommal – nem támasztható alá, már az 1960-as évek eleje óta ismertek erre vonatkozó utalások.⁴¹

Az 1785-ben megkezdett *Novus Ordo Judiciarius* nemcsak államosította és egységesítette a magyar bírósági rendszert,⁴² valamint majdnem teljesen elválasztotta a köz-

³⁵ EMBER 1940, 133–140, 158–159; FELHŐ–VÖRÖS 1961, 36, 140–143, 180; NAGY 1975, 130; FAZEKAS 2009, 361.

³⁶ FELHŐ–VÖRÖS 1961, 39, 180–181, 396.

³⁷ EMBER 1940, 116; FELHŐ–VÖRÖS 1961, 33–34; VAJNA KÁROLY: *Hazai régi büntetések I.* Budapest, 1906. (VAJNA 1906), 204.

³⁸ Még a dualizmus bírósági szervezetével foglalkozó monográfiák sem merítették ki a bírósági igazgatás kérdéskörét: MÁTHÉ 1982; ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletűb-
lák, bírói jogviszony, esküdtszék.* Dél-alföldi évszázadok 23. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2006.

³⁹ POMOGYI 2008, 576; CSIZMADIA 1995, 166; VARGA–VERES 1989, 11; F. KISS 1987, 387; VARGA 1996, 91, 95; STIPTA 1998, 108; VARGA 1974, 133; KOSÁRY 2003, 78; BÉLAY VILMOS: *Bevezetés.* In: Bélay Vilmos: *Magyar kancelláriai levéltár. Repertórium. Levéltári leltárak 59.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1973. 7–11.

⁴⁰ RÉCSI EMIL: *Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott.* Pfeifer Ferdinánd, Budapest, 1861, 453; SUHAYDA 1861, 162–163; BEÓTHY 2008, 112; MAKAY DEZSŐ: *Királyi kancellária.* In: *Magyar jogi lexikon IV.* Szerk.: Márkus Dezső. Pallas, Budapest, 1903, 811–816, 815; ECKHART 2000, 207; DEGRÉ 2010, 222, 227.

⁴¹ FELHŐ–VÖRÖS 1961, 173; VARGA 1996, 91; F. KISS 1987, 383; BORSODI 2009, 101.

⁴² VARGA 1954, 49–57; VARGA 1960, 737–738; BARTA–HEGYI 1969, 1337; VARGA 1974, 25, 47, 50–51; VARGA 1996, 92; STIPTA 1998, 66.

igazgatást az igazságszolgáltatástól,⁴³ hanem egyértelműen a Hétszemélyes Táblára bízta a bírósági igazgatást.⁴⁴ Az előkép és a minta természetesen az örökös tartományokban megvalósított átalakítás volt, melynek során felső és közép szinten elválasztotta II. József a közigazgatást és az igazságszolgáltatást,⁴⁵ és az 1749-ben felállított Oberste Justizstelle lett nemcsak a legfelsőbb bírói fórum, hanem a jogszolgáltatás irányítója is. Ezt a funkciót Ausztriában 1848-ban a felálló igazságügyi minisztérium vette át.⁴⁶

A magyarországi jozefinista rendszer összeomlása és a visszarendeződés kapcsán a legtöbb szerző csak azt hangsúlyozza, hogy visszaállt az 1780-as állapotába az igazságszolgáltatás és a közigazgatás, a Hétszemélyes Tábla pedig megszűnt a bírósági szervezet irányítója lenni, néhányan kiemelik, hogy ez a funkció visszaszállt a Kancelláriára. A bíróságok tevékenységében a központi ellenőrzés ilyen módon történő megszűnése kimutatható, nem tettek eleget a korábbi előírásoknak sem.⁴⁷ Az mindenképpen elfogadható, hogy a II. József által bevezetett igazságszolgáltatási struktúra előtti bírósági szervezet nem is lett volna alkalmas tényleges bírósági igazgatásra.⁴⁸ Elvileg a korábbi jogszolgáltatási és közigazgatási szervezet állt vissza 1790 tavaszán, és ettől az időponttól kezdve a szakirodalom nem is tesz említést a bírósági igazgatásról.

A következő fordulópontot az 1848-as felelős minisztérium létrejötte jelenti, az igazságügyi minisztérium vette át a Kancelláriától a teljes törvénykezés felügyeletét. A minisztérium hatásköréről 1848. május 5-én kiadott körrendeletből viszont kiderül, hogy a tárca nem csak a Kancelláriától, hanem a Helytartótanáctól is örökölt bírósági igazgatási feladatokat, méghozzá a törvényhatóságok bíróságainak és börtöneinek felügyeletét. F. Kiss Erzsébet külön ki is emelte, hogy a rendelet nem részletezte a fel-

⁴³ VINKLER 1921, 257; VARGA 1954, 50, 54–55; VARGA 1960, 742; BARTA–HEGYI 1969, 1335; VARGA 1974, 30, 61; CSIZMADIA 1976, 50; HAJDU 1982, 286, 312; HAJDU 1983, 50, 345; HAJDU 1985, 55; VARGA–VERES 1989, 5; VARGA 1996, 92; STIPTA 1998, 66; MEZEY, BARNA: *Richter und Gerichtshöfe. (Jahrhunderte des ungarischen Gerichtssystems)*. In: *Rechtsgeschichtliche Studien. Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte*. Szerk.: Máthé, Gábor–Mezey, Barna. Passau–Budapest 2008. 35–61, 45.

⁴⁴ VINKLER 1921, 256; VARGA 1954, 50, 52; VARGA 1960, 739, 746; BARTA–HEGYI 1969, 1335; VARGA 1974, 30–31, 34, 51, 55, 75, 85; CSIZMADIA 1976, 69; HAJDU 1980, 77; HAJDU 1982, 164, 347, 426–427; HAJDU 1983, 47, 50, 314; VARGA–VERES 1989, 5; VARGA 1996, 92; STIPTA 1998, 66; BÉLI 2000, 225.

⁴⁵ HOKE, RUDOLF: *Österreich*. In: *Deutsche Verwaltungsgeschichte 2. Vom Reichsdeputationshauptschluß bis zur Auflösung des Deutschen Bundes*. Szerk.: Jeserich, Kurt G. A.–Pohl, Hans–Unruh, Georg–Christoph. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1983, 345–399 (HOKE 1983), 363; HARTL, FRIEDRICH: *Grundlinien der österreichischen Strafrechtsgeschichte bis zur Revolution von 1848*. In: *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtsgeschichte im XIX–XX. Jahrhundert*. Szerk.: Máthé, Gábor–Ogris, Werner. Unió, Budapest, 1996. 13–54, 17.

⁴⁶ VARGA 1974, 21; STIPTA 1998, 65; OGRIS, WERNER: *Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II. Verwaltung und Rechtswesen*. Szerk.: Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1975. 538–662, 547, 550; OGRIS, WERNER: *Die Entwicklung von Gerichtsverfassung, Strafrecht und Strafprozeßrecht 1848–1918*. In: *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtsgeschichte im XIX–XX. Jahrhundert*. Szerk.: Máthé, Gábor–Ogris, Werner. Unió, Budapest, 1996. 55–74, 59; HOKE 1983, 361; BRAUNEDER, WILHELM: *Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VII/1. Verfassung und Parlamentarismus*. Szerk.: Rumppler, Helmut–Urbanitsch, Peter. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2000. 69–237, 75.

⁴⁷ VARGA 1954, 60; VARGA 1960, 746; BARTA–HEGYI 1969, 1335–1336; VARGA 1974, 73–75, 78–80, 83; HAJDU 1982, 415; HAJDU 1985, 56; VARGA–VERES 1989, 10; VARGA 1996, 94; STIPTA 1998, 66, 103–104.

⁴⁸ BARTA–HEGYI 1969, 1335.

ügyelet mibenlétét és módját, ezért feltehetően a korábbi gyakorlatot kívánták folytatni.⁴⁹

A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége kapcsán a szakirodalomban háromféle álláspont figyelhető meg. Az első csoportba sorolható szerzők egyáltalán nem tesznek említést erről a hatásköréről, az ellátott feladatkörök listája nem tartalmaz még utalás szintjén sem ilyet, legfeljebb a perkivonatokat vagy a rabokkal kapcsolatos ügyeket említik.⁵⁰ A második csoport szerzői kifejezetten kizárják, hogy a Helytartótanács bármikor is bármilyen igazságszolgáltatással kapcsolatos feladatot ellátott volna.⁵¹ A harmadik kategóriába tartozók szerint mindkét kormányzószerk bekapcsolódott ebbe a tevékenységbe, az első fokú bíróságok felügyeletét ez a dikasztérium látta el és nem a Kancellária.⁵²

Nagyon sajátos módon mindhárom állásfoglalás megindokolható a rendelkezésre álló források alapján. A bírósági igazgatás „elhallgatása” azzal magyarázható, hogy ez a törvényi szabályozásban kifejezetten nem szerepel. Feltehetően azért, mert az 1791. évi 12. tc. szövegéhez hasonlóan a végrehajtó hatalom egyik részfeladatának tekintették ezt a kortársak is, így a vármegyék felügyeletének, a törvények betartatásának feladata alá sorolták. Azok a szerzők, akik a Helytartótanács szervezetére és működésére vonatkozó törvényekre alapították az érvelésüket nem említették ezt a szakigazgatási ágat. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos igazgatási feladatokat kizárók egy része közvetlenül ismerte az 1724. évi utasítást és az 1791. évi 12. tc. bíróságokra vonatkozó rendelkezését, amely kizárja az ítélkezésbe történő beavatkozást, a többi szerző pedig ezt a megállapítást örököltette tovább. A bírósági igazgatási tevékenységet kifejezetten említő kutatók pedig a helytartótanácsi iratanyag ismeretében foglaltak így állást. A legjobb példa erre Felhő Ibolya és Vörös Antal leltára, amely a hivataltörténeti részben az első utasítás szövegére támaszkodik, majd az egyes állagokat ismertetve utal a közigazgatási osztály bíróságokkal kapcsolatos hatáskörére.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Helytartótanács 1790–1848 között az elsőfokú bíróságok igazgatásában mindenképpen részt vett a Kancellária mellett, mégpedig a közigazgatási ügyosztály látta el az ezzel a kapcsolatos feladatokat. Feltehetően a Helytartótanács elsősorban a döntések előkészítését végezte, ezt azonban a kancelláriai iratanyag ismerete nélkül nem lehet pontosítani. Az önálló döntési hatáskör és az előkészítés arányának meghatározása további – a Kancellária iratanyagára kiterjedő – kutatást igényel. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy a bécsi adminisztráció mennyiben támaszkodott a Helytartótanács véleményére, valamint milyen esetekben tért el a kancelláriai leirat a budai tanácsosok javaslatától.

⁴⁹ VARGA 1974, 133; CSIZMADIA 1976, 220–221; VARGA–VERES 1989, 11; VARGA 1996, 96; STIPTA 1998, 108; F. KISS 1987, 382–383.

⁵⁰ GÁBOR 1903, 807; DEGRÉ 2010, 228–229; BÓDINÉ BELIZNAI–MEZEY 2003, 128; KOSÁRY 2003, 93, 98.

⁵¹ SUHAYDA 1861, 165; ECKHART 2000, 208; FELHŐ–VÖRÖS 1961, 21; CSIZMADIA 1976, 35; CSIZMADIA 1995, 167; SZABÓ 1996, 379; POMOGYI 2008, 427.

⁵² FELHŐ–VÖRÖS 1961, 173; VARGA 1996, 91; F. KISS 1987, 383; BORSODI 2009, 101.

III. A Departamentum publico-politicum bírósági igazgatásai feladatai

Az alsó fokú bíróságok igazgatásának bemutatása először a Helytartótanács információ-szerzési lehetőségeivel (per kivonatok, rabtabellek, panaszok), majd a korabeli jogfelfogáshoz igazodva a büntető eljárási és a végrehajtási jellegű ügycsoportokkal történik.

1. Az információk forrásai

A Helytartótanács vidéki hivatalszervezet hiányában két módon gyűjthetett adatokat a bírósági szervezet működéséről: a törvényhatóságok jelentéseiből és az egyéni panaszokból.

1.1. A per kivonatok

Az 1723. évi bírósági reform után a központi kormányzat elkezdte ellenőrzése alá vonni a magyar igazságszolgáltatást, ennek első lépése volt az 1726. február 15-én kelt királyi leirat alapján kiadott rendelet, amely minden bíróságot évente per kivonatok (*causarum extractus*) felterjesztésére kötelezte.⁵³ A törvényhatóságok csak nehezen tettek eleget a rendelkezéseknek, ezért 1772-ig összesen tizenkét alkalommal kellett megismételni, pontosítva, hogy milyen információk szerepeljenek a jelentésben. Az úriszékek per kivonatait a vármegyék továbbították az 1761-es rendelkezés alapján. A jelentésnek tartalmaznia kellett, milyen ügyben, ki ellen, milyen törvény alapján, milyen ítéletet hoztak. A vármegyék, a szabad királyi városok és az úriszékek külön jegyzékben terjesztették fel a három ügytípust (*fiscalis, criminalis, civilis*) 1769-től. A Helytartótanács ugyanakkor jogot kapott arra, hogy a per kivonatokban megfigyelhető szabálytalanságok esetén a törvényhatóságokat felelősségre vonhassa. A Kancelláriának csak az előírás teljesítéséről kellett kimutatást küldenie, a per kivonatokban megfigyelt új jelenségeket és a megtett intézkedéseket utólag jelentette csak a Helytartótanács. Az már az ötvenes évek közepére kiderült, hogy a lezárt perekből a kormányzat nem jut megfelelő információhoz, ezért 1757-től a rabok táblázatos kimutatását is bekérték.⁵⁴

A per kivonatok alkalmasak többek között az egyes bíróságok ülésezési gyakoriságának meghatározására is, így például megállapítható, hogy 1793–1794-ben négy alkalommal ült össze a Csongrádi uradalom úriszéke.⁵⁵

A három vizsgált vármegye közül Csongrád megye és a területén található uradalmak teljesítették rendszeresen az előírásokat, néhány kisebb hiánytól eltekintve 1792–1802 között rendszeresen, féléves bontásban a rabtabellekkel egyszerre megküldték a per kivonatokot. Megfigyelhető, hogy 1793-ig a polgári és a büntető ügyeket azonos kimutatásban, de egymástól jól elválasztva közölték.⁵⁶ Nem ismert, hogy 1803-tól kezdve

⁵³ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, *Causarum extractus 1724–1782* Idealia No. 1-6. 1726–1772, No. 1. 1726. febr. 15.; 1726. febr. 22.; HAJDU 1984, 5; HAJDU 1985, 13; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 87.

⁵⁴ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 79, 86–89, 137–138, 175–176; HAJDU 1980, 78; HAJDU 1983, 50–51; HAJDU 1984, 5–6; HAJDU 1985, 13–15, 17; HAJDU 1996, 11, 14–15.

⁵⁵ HAJDU 1985, 51.

⁵⁶ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, *Departamentum Publico-politicum 1783–1848*. A közigazgatási osztály iratanyagára az áttekinthetőség, egyszerűség és egyértelműség követelményeinek eleget téve az állag rövidítése (MOL C 53) jegyzetenként csak egyszer szerepel,

miért nem található az eredeti irattári helyen a csongrádi perkivonatok. Feltételezhetően nem a polgári ügyek Kancellária elé terjesztésének előírásával⁵⁷ magyarázható a jelenség, sokkal inkább azzal függ össze, hogy együtt küldték be a két jelentést, ezért gyakran összekeveredtek a perkivonatok és a táblázatok,⁵⁸ például egy teljes csomó rabtabella maradt a Számvevőség adóügyi osztályának iratanyagában Csongrád vármegyéből.⁵⁹

Sem Békés sem Csanád vármegye közgyűlése nem küldött be perkivonatokat, feltételezhető, hogy ez a rabtabellák felterjesztésével függhet össze. A tiszti ügyészi (fiscalis) perek kimutatásai 1801-ben jelennek meg az 1799. november 5-én és az 1801. július 7-én kiadott rendelkezések nyomán, de csak néhány szórványos adat jutott el a Helytartótanácsig. Csanád megye két ilyen jelentést küldött be összesen tizenkét perrel, Csongrád vármegye egy-egy esetet jelentett, Békésben pedig nem fordult elő ilyen eljárás.⁶⁰

1.2. A rabtabellák

A perkivonatok a bíróságok ítélezési tevékenységének ellenőrzésére csak igen korlátozott módon voltak alkalmasak, ezért a Helytartótanács 1757. június 22-én elrendelte a törvényhatóságok és uradalmak tömlőceiben fogvatartottak táblázatos kimutatásának (tabella captivorum) félévente történő felterjesztését. A rendelkezéseket többször meg kellett ismételni, valamint szükséges volt pontosítani a táblázat rovatait és adattartalmát, ugyanis a törvényhatóságok csak vonakodva tettek eleget az előírásnak. Az 1770-es évek közepére javult a beküldési hajlandóság, de még így is jelentős hiányok – vagy 2-3 éves késések – figyelhetők meg. Feltűnő, hogy az uradalmak esetében a Helytartótanács nem is kereste az elmaradások okát, csak a törvényhatóságokat vette számba. A kormányzat által kért adatok köre egyre bővült: a befogott neve, vallása, életkora (születési helye, ideje), rendi állása (foglalkozása), családi állapota, lakóhelye, a bűncselekmény, a letartóztatás időpontja, az egyes perccselekmények, az ítélet és a szabadulás (ítélet végrehajtás) időpontja szerepelt a 19. századi táblázatokban. A rabtabellák kiváló társadalomtörténeti forrást jelentenek, emellett a büntetőjog-történetnek és a történeti kriminológiának egyaránt nélkülözhetetlenek. Egy adott időszakról nagy mennyiségű adatot tartalmaznak, a nagy tendenciák és a területi különbségek kimutatására alkalmas ez a forrástípus. A későrendi hivatali ügyintézés jellegzetességeit ez a jelentési forma is magán

ezt követi az évszám, a kútfő (fons) és a szám (positio) kötőjellel elválasztva (pl.: 1794-5-252). Egymást követő számú iratok esetén az első és az utolsó jelzet kerül kötőjellel elválasztva jelölésre (pl.: 1796-5-39-41). MOL C 53 1792-83-3: Vásárhelyi urad. 31 crim., 1 civ.; 1793-4-50: Szentesi urad. 12 crim., Vásárhelyi urad. 51 crim., 3 civ., sedria 31 crim.; 1793-4-173: Szentesi urad. 7 crim., sedria 7 crim., Vásárhelyi urad. 90 crim., 14 civ.; 1794-4-82: sedria 9 crim.; 1795-4-29: sedria; 1795-4-91: sedria; 1796-4-26; 1796-4-71; 1797-3-122; 1798-3-34; 1798-3-78: sedria 13 crim.; 1799-3-64: sedria 16 crim., Csongrádi urad. 28 crim., 10 crim., 18 crim.; 1800-3-19: sedria 7 crim., Szentesi urad. 10 crim., Csongrádi urad. 17 crim.; 1801-3-81: sedria 11 crim., Szentesi urad. 9 crim.; 1802-3-28: sedria 11 crim.; 1802-18-56: sedria 13 crim.; 1802-18-57: sedria 13 crim.

⁵⁷ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 175–176.

⁵⁸ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 79, 88; HAJDU 1996, 15.

⁵⁹ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 396.

⁶⁰ MOL C 53 1801-21-33: Csanád vm. 8 crim.; 1802-18-52: Csanád vm. 4 crim.; 1801-21-38: Békés vm.; 1801-21-50: Csongrád vm. 1 crim.; 1802-18-36: Csongrád vm. 1 crim.

hordozta, ezért kimutathatók mindazon típushibák, amelyek a 18–19. század fordulóján a törvényhatóságok és a kormányzások ügyintézésében előfordultak.⁶¹

A korszak egyik jellemzője, hogy a megyei adminisztráció nem szakképzett, professzionális és elhivatott hivatalnokokból állt, hanem a megyei birtokos nemességből kerültek ki a tagjai, ezért nem voltak felkészülve a modern közigazgatás kialakulásával járó változásokra. A jelentések ezért néha el sem készültek, többször nem határidőre továbbították, sokszor nem merítették ki a tárgyat, vagy pontatlanok voltak. A Helytartótanács gyakran kért kiegészítést, pontosítást, mert a beküldött adatok nem voltak alkalmasak a kitűzött cél elérésére, ez pedig akadályozta a központi ellenőrzést.⁶²

A beérkezett rabtabellákat – hasonlóan a többi táblázatos kimutatáshoz – az ügyosztályon keresztül a Számvevőséghez továbbították annak ellenőrzésére, hogy helyesek-e a számítások, az országos táblázat elkészítése is ott történt. Az adatok értékelése és a következtetések levonása viszont már az ügyosztály keretében zajlott. Elvileg ki kellett volna mutatni, hogy milyen változás történt a korábbi jelentési időszakhoz képest, valamint javasolni a kedvezőtlen folyamatok kezelésére szolgáló intézkedéseket. Az ügyosztály azonban ezeknek az elvárásoknak nem tudott maradéktalanul megfelelni, ezért a megyei jelentések szövegének mechanikus összefoglalását csatolták csupán, sőt a korábbi időkkel sem történt összevetés, a beküldési hajlandóságot sem értékelték. Ha megfelelő számban érkeztek be a táblázatok, akkor a károsnak tartott jelenségről utasítást adtak ki.⁶³

A Kancellária 1808-ban elrendelte a rabtabellák összesítésének felküldését. Feltehetően ez alapján észlelték, hogy a tartalmi elemeket nem vették figyelembe, így 1808-ban a Helytartótanács kénytelen volt Arad vármegyének bővebb tájékoztatást adni, majd egy új rendeletet adott ki előre kitöltött minta-táblázattal.⁶⁴

Szakirodalmi adatokból megállapítható, hogy Békés és Csongrád vármegye 1768–1770 között rendszeresen beküldte a táblázatokot,⁶⁵ a későbbiekben viszont már nem ilyen szabálykövetők a vizsgált megyék.

A jozefinista közigazgatási reformok összeomlása után a lajstromkönyv adatai szerint még több különböző kútfőben helyezték el a rabtabellákra vonatkozó iratokat, a későbbiekben viszont megszilárdult a „ranghelye” ezeknek a jelentéseknek, hosszú éveken át a 3. kútfőben találhatók a táblázatok. A rabokról szóló táblázatos jelentéseknél a korábban megfigyelhető anomáliák 1808-ig is megmaradtak, Békés vármegye a vizsgált időszakban az előírt 38 táblázat helyett mindössze egyet küldött be, de az sem a sedria, hanem a gyulai úriszék kimutatása volt 1790-ben. A Helytartótanács egy kegyelmi ügy és rabszökés kapcsán a következő évben kifogásolta a beküldött jelentést.⁶⁶ Csanád

⁶¹ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Acta captivorum et malefactorum 1725–1783 Idealia No. 1–19. 1725–1783, No. 8. 1757. jún. 22.; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 89–91, 137–138, 175, 396; DÁVID ZOLTÁN: *Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a XVIII–XIX. században II.* Statisztikai Szemle 43 (1965) 625–638, 631; BALÁZS JÓZSEF: *A magyar bűnügyi statisztika kialakulása és fejlődése különös tekintettel annak módszertani kérdéseire.* Acta Jur. et Pol. Szeged, 1969. Tom. XVI. Fasc. 1. 4–5; BALÁZS JÓZSEF: *Anfänge der Kriminalstatistik in Ungarn.* Acta Jur. et Pol. Szeged, 1985. Tom. XXXIII. Fasc. 3. 57–69, 61; HAJDU 1980, 78–79; HAJDU 1983, 50–51; HAJDU 1984, 6–7, 11, 14; HAJDU 1985, 8–11, 15–17, 24–32; HAJDU 1996, 11, 13; KOSÁRY 2003, 98; PERÉNYI ROLAND: *A bűnügyi statisztika Magyarországon a „hosszú” XIX. században.* Statisztikai Szemle 85 (2007) 524–541, 525.

⁶² EMBER 1940, 108; HAJDU 1980, 75–76; HAJDU 1996, 34.

⁶³ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 393, 394; HAJDU 1980, 76; HAJDU 1983, 45–46; HAJDU 1985, 14, 23–25, 75.

⁶⁴ MOL C 53 1808-3-120; 1808 3-144-145; 1808-3-152.

⁶⁵ HAJDU 1984, 11; HAJDU 1985, 25.

⁶⁶ MOL C 53 1790-205-2; 17915-327.

vármegye is csak 1790-ben teljesítette ezt a kötelezettségét, a következő időszakban pedig egyáltalán nem terjesztett be ilyen jelentést.⁶⁷ Ezzel szemben Csongrád közgyűlése rendszeresen ellátta információval a Helytartótanácsot nemcsak saját törvényszékének, hanem a területén fekvő uradalmaknak (Csongrád, Szentés–Hódmezővásárhely) rabjairól is.⁶⁸

Az ismertetőleltár szerzői szerint a táblázatos formában bekért jelentések igen hiányosak lehetnek, mivel a Számvevőhivatal adóügyi osztályának irataiból csak töredékek – köztük rabtabellák a 19. század első évtizedéből – maradtak fenn.⁶⁹ A lajstromkönyv adataiból azonosított táblázatok jelentős része nem található az eredeti irattári helyén. Feltehetően a Számvevőhivatal iratanyagában maradtak az ellenőrzés után, és így elpusztultak, vagy más okból ismeretlen helyre kerültek. Ezt támasztja alá a lajstromkönyv azon bejegyzése, mely szerint átküldték a Számvevőségnek.⁷⁰

Az egyik jellegzetes típushibája a rabtabelláknak, hogy a perkivonatot és a táblázatot összekeverik vagy összeolvasztják.⁷¹ A felterjesztett táblázatok gyakran nem a naptári évet tartalmazták, hanem a katonait vagy egyéb tetszőleges időszak adatait, például egy törvényszéken elítéltek alapján állították össze.⁷² Csongrád vármegye és a megyei uradalmak nem szabályos rabtabellát küldenek be, hanem az adott ülésen elítélt rabokról készült kimutatásokat.⁷³ Nem is törődnek azzal, hogy naptári félvényként kellene felterjeszteni, hanem négy táblázatba foglalták az egy év alatt tartott úriszékeken „megítéltek” adatait.⁷⁴ Hasonlóan járt el a szentesi úriszék is, egy ülés táblázatát küldték meg a Helytartótanácsnak.⁷⁵

A befogás időpontja sok helyen hiányzik a kimutatásból, így nem lehet meghatározni az előzetes letartóztatásban töltött időt, ennek következtében pedig a tényleges büntetés időtartamát, ha az ítélet kihirdetésétől számították a kiszabott büntetést.⁷⁶ Néha nem szerepel sem a büntetési nem, sem a fajta sem a mérték.⁷⁷

A kezesség alkalmazását gyakran nem jelölték, így olyanok is befogottak tűntek, akik valójában szabadlábon várták az ítéletet.⁷⁸ Csongrád vármegyén keresztül megfedték 1808-ban a két uradalmat, mert főbenjáró bűncselekmény esetén is éltek a fidejussum lehetőségével.⁷⁹

Országos szinten többször derült ki a táblázatból, hogy megsértettek korábbi rendelkezéseket, így például a katonaszökevények támogatóinak ítéletét végrehajtás előtt nem

⁶⁷ MOL C 53 1790-33-27; 1790-205-20.

⁶⁸ MOL C 53 1790-195-18; 1790-33-33; 1790-33-64; 1801-3-81; 1803-3-71; 1806-3-125; 1808-3-109; 1808-3-42.

⁶⁹ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 396.

⁷⁰ Nem található meg a táblázat: MOL C53 1792-4-78; 1793-4-174; 1793-4-49; 1794-4-28; 1794-4-81; 1795-4-21; 1795-4-92; 1796-4-27; 1796-4-72; 1797-3-123; 1797-3-19; 1798-3-77; 1790-33-40; 1790-33-47; 1791-5-330; 1792-4-252; 1792-4-451-452.

⁷¹ HAJDU 1985, 25.

⁷² HAJDU 1985, 27-28.

⁷³ MOL C 53 1808-3-109: 95 rab; 1808-3-42: 53 rab.

⁷⁴ Ilyen például: MOL C 53 1803-3-71: 1801. okt. 26. 30 rab; 1802. jan. 18. 21 rab; 1802. ápr. 26. 27 rab; 1802. okt. 25. 52 rab.

⁷⁵ MOL C 53 1806-3-125: 60 rab.

⁷⁶ HAJDU 1985, 25.

⁷⁷ HAJDU 1985, 26.

⁷⁸ HAJDU 1985, 26.

⁷⁹ MOL C 53 1808-3-8.

terjesztették fel.⁸⁰ Néha szándékosan homályosan fogalmaztak az összeállítók, vagy szándékosan megnehezítették az ellenőrzést azzal, hogy „elbújtattak” kényes ítéleteket.⁸¹

1.3. Az egyéni kérelmek

A Helytartótanács hatáskörébe tartozott minden egyéni panasz kivizsgálása, ezek közül elegendő a bírósági igazgatással kapcsolatba hozható tevékenységek áttekintéséhez négy példát bemutatni. Békés vármegyében 1802-ben az orosházi postamester (Omaszta alias Masznitius János Tóbiás) összes okiratát ellopták, ezeknek a körözését rendelte el a tanácsülés.⁸² A vármegyei büntető eljárás anomáliának megismerésére és kiküszöbölésére a központi kormánynak jó lehetőséget biztosítottak az egyéni kérelmezők panaszai, így például Papp Zsuzsanna nagylaki lakos panaszja Bogyó József esküdt ellen férjének Csicsely Jánosnak Szarvason történt letartóztatása miatt. A tanácsülés megtárgyalta az ügyet, majd az eredeti beadványt visszaküldte a vármegyének. A megyei válaszbán az szerepelt, hogy az illetőt lopás miatt tartóztatták le, mellékeltek a sértett (Frtska György) kimutatását az őt ért kárról.⁸³

Békés vármegye közgyűlése feltehetően félreértette az 1808. április 5-én kiadott rendelkezést (7315.), mert egy Komlóson történt gyilkosság történet leírását felterjesztette a Helytartótanácsához, a kormányszék szerint viszont ez az ügy nem tartozik a jelenteni rendelt bűncselekmények közé, így a vármegyének kell a büntető eljárást lefolytatnia.⁸⁴ Az eddigi adatok alapján igazából nem állapítható meg, hogy Csanád vármegye milyen okból küldte meg a Jakabfy András és Szomoru Márton ellen rablás miatt folytatott per teljes anyagát.⁸⁵

2. A közbiztonsággal kapcsolatos ügycsoportok

2.1. Általános intézkedések

A bírósági igazgatáshoz csak áttételesen kapcsolódik a közbiztonsággal kapcsolatos rendelkezések kiadásának és ellenőrzésének kérdése, azonban a 18–19. századi ítélkező fórumokat az egységes és átlátható törvényi szabályozás hiánya miatt ezek a rendeletek igen jelentősen befolyásolták.

A Helytartótanács egyik fontos hatásköre volt a közbiztonság fenntartása, ebbe a körbe tartozott a cigányok, csavargók, koldusok ellenőrzése, ugyanis a kormányzat és a helyi hatóságok is őket okolták az egyre növekvő bűnözésért. Az 1770-es évek közepétől a problémát rendeletek sorozatával kísérelték meg orvosolni, az ily módon bevezetni kívánt intézkedések nemcsak a megelőzésre, hanem az előírások megszegőinek megbüntetésére is tartalmaztak szabályokat. Ezzel tulajdonképpen új büntetőjogi „tényállásokat” határoztak meg (például a passzus nélküli csavargás). A törvényhatóságok jelen-

⁸⁰ HAJDU 1985, 26.

⁸¹ HAJDU 1985, 29–30.

⁸² MOL C 53 1802-241-1.

⁸³ MOL C 53 1804-3-23; 1804-3-61-62.

⁸⁴ MOL C 53 1808-4-144-145.

⁸⁵ MOL C 53 1805-4-17-18.

téseket küldtek a közbiztonságra veszélyesnek tartott elemekről és a rendeletek végrehajtásáról, de ezek nem hozták meg a várt eredményt.⁸⁶

A büntetőjogi kodifikáció megkezdése mellett a kormányzat gyors megoldást keresett az egyre növekvő bűnözés visszaszorítására, ezért több rendelkezést is kibocsátott ebben a tárgykörben. A Deputatio Juridica működésével párhuzamosan Ürményi József személynek vezetésével 1792-ben felállított az uralkodó egy különbizottságot, amely kizárólag közbiztonsági kérdésekkel foglalkozott.⁸⁷ Az elkészült tervezet bürokratikus előírások formájában a jószáglopások és a rablások elleni intézkedéseket tartalmazta, a Helytartótanács 1794. március 21-én 4052. szám alatt adta ki rendeletként. A kortársak annyira fontosnak tartották, hogy magyarul nyomtatásban is megjelent. Ez a rendelet a törvényhatóságokból nagy aktivitást váltott ki, ugyanis szemléletében részben eltért a jozefinista közbiztonsági szabályoktól. A kormányzat nem akarta feltétlenül központilag meghatározni, hogy a megyék és városok hogyan próbálják javítani a helyzetet, hanem engedte, sőt kifejezetten szorgalmazta a helyi szabályrendeletek kibocsátását. A statútumokat természetesen jóváhagyás végett fel kellett terjeszteni a Helytartótanácsához, de a törvényhatóságok nagyobb mozgásteret kaptak mint a korábbi időszakban.⁸⁸ A helyi szabályrendeletek támogatásának van egy pozitív és egy negatív olvasata is. Egyrészt növelte a helyi adminisztráció és a megyei nemesség önkormányzásra való hajlandóságát, ez kifejezetten szerencsés dolog. Másrészről viszont az egységes és következetes jogalkalmazástól történő egyfajta visszalépésként is értelmezhető.

A három vizsgált vármegye közül sajátos módon Csanád megye jelentése nem található meg. Békés viszont kifejezetten aktívan közreműködött, már 1793 őszén saját deputációt állított fel a rablások megakadályozására,⁸⁹ majd az 1794-es rendeletre reagálva be is küldte a bizottság munkájának eredményét. Még két levélváltás volt a témában a vármegye és a Helytartótanács között.⁹⁰ Csongrád megye közgyűlése is többször foglalkozott a kérdéssel.⁹¹

A központi kormányzat – és részben ennek nyomán – a törvényhatóságok is ellenőrizni kívánták a nem helyi lakosok mozgását, ennek egyik eszköze volt az útlevél (passzus) bevezetése. Csongrád vármegye 1795-ben jelentette, hogy kihirdette az erről szóló a rendeletet.⁹²

A 19. század első évtizedében az útonálló rabláson belül egy új bűnelkövetési forma jelent meg: a postakocsi elleni támadás. A kormányzat nemcsak a közbiztonságra nagy veszélyt jelentő bűncselekményt látta benne, hanem bizonyos mértékig saját apparátusának megtámadását is, ezért nagyon gyorsan és határozottan reagált. Az országúton elkövetett rablások ellen a statútum volt az egyetlen eszköz korábban, most viszont már a megelőzésre is gondot fordítottak. A korabeli tömegközlekedés és postaforgalom elleni – többnyire fegyveres – támadások megakadályozására katonai felügyelet kirendelését is megfelelő eszköznek tekintette a Helytartótanács.⁹³

⁸⁶ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 85–86, 169–171; CSIZMADIA 1977, 23–40, 140; HAJDU 1983, 74; HAJDU 1985, 21–22.

⁸⁷ HAJDU 1971, 114; HAJDU 1985, 342–343.

⁸⁸ KATONA GÉZA: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei.* KJK, Budapest, 1977. (KATONA 1977), 270, 367; HAJDU 1985, 342–343, 347–349.

⁸⁹ MOL C 53 1793-5-175-176.

⁹⁰ MOL C 53 1794-5-252; 1794-5-294; 1797-4-16; 1799-4-1-2.

⁹¹ MOL C 53 1794-5-264; 1796-5-39-41; 1796-5-85.

⁹² MOL C 53 1795-5-126-127.

⁹³ MOL C 53 1808-4-33-34a).

2.2. Személyzeti kérdések

Részben a bírósági igazgatás területét érinti, részben általános közigazgatási kérdés a vármegyei apparátus növelésének kérdése, amely a 18–19. század fordulóján sürgetővé vált. II. József vármegyei tisztviselőket és alkalmazottakat érintő intézkedései egyedül a költségcsökkentést szolgálták, az uralkodó ugyanis nem vett tudomást a törvényhatóságok tényleges viszonyairól, meg volt győződve arról, hogy a megyei hajdúk csak „parádézhatnak”. Központi intézkedéssel leszállította a létszámkeretet, miközben a feladatokat sokszorosára növelte, feltehetően ez az intézkedése is növelte a bűnözést.⁹⁴

A közbiztonság tarthatatlan helyzetét kívánták a vármegyék bemutatni azzal, hogy részletes – és túlzó – kimutatásokat terjesztettek fel az illetékességi területükön előforduló jóságlopásokról. Csongrád vármegye 1790-ben⁹⁵ és két évvel később is felhívta a Helytartótanács figyelmét a nagyállattartókat jelentősen megkárosító lopásokra. A táblázatos jelentés településenként és tulajdonosonként tartalmazza az összes állat ismertetőjegyeit és az okozott kárt.⁹⁶ Hasonló érveléssel a későbbiekben Békés vármegyében találkozhatunk, a közgyűlés által összeállított kimutatás szerint 1290 nagyállat tűnt el egy év leforgása alatt.⁹⁷

A jozefinista közigazgatási rendszer összeomlásával csökkent a munkateher, de a tisztviselők és alkalmazottak száma nem emelkedett. Ebben a helyzetben nagyon fontos a közbiztonsági rendelet (1794. március 21. 4052.) azon előírása, amely lehetőséget adott a vármegyéknek különböző rendőri szervezetek létrehozására: járásokként csendbiztos (commissarius) alkalmazását és a megyei fegyveres erő megszervezését tette lehetővé. Ez egy paradigmaváltás volt a központi kormányzat részéről, de természetesen nem biztosított szabad kezet a törvényhatóságoknak, hanem a Helytartótanács engedélyéhez kötötte az ilyen lépéseket. A megyék azonnal megkezdték az új rendszer kiépítését, és elindult egy alkufolyamat, amelyben többet kértek a szükségesnél, a kormányzók ezt csökkentette, így végül mindenki jól járt. A megyei hajdúk és csendbiztosok fizetést kaptak a házipénztárból, sőt a körözött bűnözők elfogásáért fejpenzre (taglia) is jogosultak voltak.⁹⁸

A megyei rendőri feladatokat ellátók létszámának növelésére kínáló alkalmat Csongrád vármegye közgyűlése már 1794 őszén megragadta, két biztos és két hajdú engedélyezését kérte. A Kancellária leirata és a tanácsülés jegyzőkönyve szerint ezt a következő évben meg is kapta.⁹⁹ Csanád vármegye két alkalommal fordult a Helytartótanácsához, 1795-ben csak egy biztost és esküdtet kért, majd 1808-ban hosszasan indokolt levelében három lovas katona felállításáért folyamodott. A közgyűlés a pusztákon elszaporodott gonosztevőkkel indokolta kérését.¹⁰⁰ Békés vármegye is kétszer növelte a közbiztonságra felügyelő személyzetét, először 1794-ben két biztost és két hajdút engedélyezett a kormányzat.¹⁰¹ Tíz évvel később viszont már jól látszott a Hajdu Lajos által leírt jelenség, hogy a törvényhatóságok túlzó felterjesztéseit a Helytartótanács igyeke-

⁹⁴ HAJDU 1982, 158, 289-290; HAJDU 1985, 342.

⁹⁵ HAJDU 1985, 36.

⁹⁶ MOL C 53 1792-5-28-28a).

⁹⁷ MOL C 53 1804-4-1.

⁹⁸ HAJDU 1985, 347-348.

⁹⁹ MOL C 53 1794-5-303-303/b; 1795-5-21-22.

¹⁰⁰ MOL C 53 1795-5-76; 1795-5-131-132; 1795-5-103-104; 1808-4-72.

¹⁰¹ MOL C 53 1794-5-292-293; 1794-5-330-331.

zett keretek között tartani. A vármegye egy kimutatást mellékelte a tizenkét lovas katona (armigeri) engedélyezése iránti kérelméhez, a táblázat az összes Békés vármegye területéről elhajtott jószág adatait tartalmazta 1802 novemberétől a következő év októberéig. A kormányzó tanácsosai viszont összevetették a környező törvényhatóságok rendőri erőivel a kért kontingenst és megállapították, hogy túlzott a kérés, hiszen Csongrád megye lakossága nagyobb mint Békésé, így a tanácsülés már csak nyolc lovas javasolt a Kancelláriának. A kisebb létszámot jóváhagyó tanácsülési döntés szigorúan meghatározta a házipénztár terhére megállapított éves fizetést is.¹⁰²

A rendőri és nyomozati feladatokat ellátók létszámának növelésével, a tényleges feladatokhoz történő igazításával a törvényhatóságok bíróságainak munkája is könnyebbé vált.

3. A statárium

A 18. század végén növekvő tendenciát mutatott a bűnözés, és egyúttal átalakult a bűnözés struktúrája is: megnőtt a marha és lólopások aránya, valamint a rablások száma a török határ közelében.¹⁰³ A jozefinista kormányzat erre a rögtönbíráskodás bevezetésével válaszolt, 1785-től katonai bíróságok jártak el ilyen ügyekben (lázas, rablás, dezertálás, idegen ügynökök, nép félrevezetése) polgári személyekkel szemben is. A vármegyék kérésére 1800-ban újra szabályozták a kérdést, rablógyilkosság (latrocinium), rablás (praedocinium) és útonállás (viarum obsessio cum spolis) esetére tartották fenn, majd 1808-ban kiterjesztették a gyűjtogatásra is. A statáriális eljárás kizárólagos illetékséget jelentett, a személyi illetékségi okot (rendi állást) teljesen figyelmen kívül hagyták, az elkövetés helye alapozta meg az eljáró rögtönítélő bíróságot. A törvényhatóság kérésére a Helytartótanács elnöke rendelte el a statáriumot, amely rendszerint egy évig tartott. A törvényszék köteles volt negyedévente jelentést tenni a közbiztonság helyzetéről, hogy a szükséges telen statáriumokat meg tudják szüntetni. Az előírások szerint az eljárásokról felvett jegyzőkönyveket a vármegye haladéktalanul megküldte a Helytartótanácsnak, amely megvizsgálta és továbbította a Kancelláriának, a jegyzőkönyvekben észlelt szabálytalanságok esetén pedig megintették a törvényhatóságot.¹⁰⁴

Abban az esetben, ha egy vármegye (város) területén rögtönbíráskodást rendeltek el, akkor a Helytartótanács értesítette a szomszédos törvényhatóságokat is, így jártak el Arad vármegye esetében is.¹⁰⁵

Statáriális bíróságokat kizárólag törvényhatóságok tarthattak fenn, uradalmak nem kérhették a kihirdetését. Ennek ellenére 1795-ben eljutott egy olyan kezdeményezés a Helytartótanácshoz, amely kiterjesztette volna ezt a jogosultságot a pallosjogú úriszékerekre is, a kancelláriai leirat ezt azonban kifejezetten kizárta.¹⁰⁶ Az 1800-ban kiadott rendelkezés a teljesség igényével szabályozta a kérdést, azonban Csongrád vármegye

¹⁰² MOL C 53 1804-4-1; 1804-4-83-84; 1804-4-113-114.

¹⁰³ HAJDU 1985, 35–38.

¹⁰⁴ WENZEL, GUSZTÁV: *Das Gerichtswesen und das Verfahren der Gerichte in Ungarn und Siebenbürgen*. Der Jurist XVII. 3. (1847) 392–434, 413; VAJNA KÁROLY: *Hazai régi büntetések II*. Budapest, 1907. (VAJNA 1907), 193–194; VARGA 1996, 185–186; VARGA-VERES 1989, 10; MEZNERICS IVÁN: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933. (MEZNERICS 1933), 24–25; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 174.

¹⁰⁵ MOL C 53 1792-5-87-88-89.

¹⁰⁶ MOL C 53 1795-5-137.

feliratban javasolta, hogy terjesszék az országgyűlés elé.¹⁰⁷ A vizsgált időszakban Csanád vármegyében 1804–1807 között volt statárium, ez idő alatt öt jegyzőkönyvet terjesztett fel, ezek közül az 1804. szeptember 21-én benyújtott azért érdekes, mert egy szegedi polgárt is kivégeztek.¹⁰⁸ A statáriális bíraskodás ugyanis már nem a rendi előjogokon alapult, az elkövetés helye volt kizárólagos illetékességi ok, így ebben a vonatkozásban lényegtelené tette a jogállást. A rögtönbíraskodásról készült jegyzőkönyvek nem álltak meg a Helytartótanácsnál, hanem tovább küldték a Kancelláriának, amely néha hosszú idő elteltével véleményezte ezeket.¹⁰⁹ A Csanád vármegyei statáriális jegyzőkönyvekben nem találtak semmi kivetnivalót, a tanácsosok szerint mind a formai, mind a tartalmi követelményeket tekintve megfelelt.¹¹⁰ Csongrád vármegye 1808-ban kérelmezte statáriális bíraskodás engedélyezését.¹¹¹

4. A büntető eljárást érintő ügycsoportok

4.1. Az illetékes hatóság megállapítása

Az adott büntető eljárásban a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság megállapítása a rendi korszakban eljárási kódex hiányában bonyolult feladat volt, mivel erre vonatkozóan sem voltak kógens rendelkezések. Az elszórt törvényi szabályozás mellett a szokásjog alakította ki a kereteket, így egy-egy összetettebb (pl.: több elkövetési hely, több eltérő rendi állású elkövető) ügyben akár több „helyes” megoldás is születhetett. Amennyiben lehetséges volt a fellebbezés, akkor a Királyi Tábla dönthetett ezekben az ügyekben, ilyen volt például az az eljárás, amelyben Debrecen szabad királyi város törvényszéke az illetékességi területén elkövetett lopás miatt halálra ítelt egy Abaúj vármegyei illetőségű nemest. Ebben az esetben a fellebbviteli fórum szerint a rendi jogállás (személyi illetékességi ok) megelőzi az elkövetés helye szerinti (területi) illetékességi okot.¹¹² Hasonló ügyek gyakran előfordulhattak, ezért nem meglepő, hogy a Helytartótanács rendeletekkel próbálta rögzíteni – vagy átalakítani – a sokféle értelmezésre lehetséges adó szabályokat. Így került sor 1800-ban az egyetemi ifjak esetében az egyetem, 1798-ban pedig a Királyi Tábla hites jegyzőinek bűncselekményeiben a Királyi Tábla kizárólagos illetékességének meghatározására.¹¹³

A vizsgált időszakban a három vármegyében mindössze két olyan jogeset történt, amelyben illetékességi probléma merülhetett fel. Békés vármegye közgyűlése terjesztette fel 1793-ban, hogy a Kötegyán (Bihar vármegye) határában két elkövető kirabolta Varga Jánost és Tóth Józsefet, mellékelték a rablók személyleírását és az elrabolt tárgyak magyar nyelvű leírását.¹¹⁴ A jelek szerint Békés megye illetékes szolgabírája bizonyos eljárási cselekményeket elvégzett, meghallgatta a sértetteket és a körözéshez szükséges adatokat is összegyűjtötte. Az viszont érdekes, hogy nem közvetlenül Bihar vár-

¹⁰⁷ MOL C 53 1800-4-24; Nr. 2888; 1800-4-54-55.

¹⁰⁸ MOL C 53 1804-4-162: Odor István, Horvath László, Pap György.

¹⁰⁹ MOL C 53 1806-4-24-25: Odor István, Horvath László.

¹¹⁰ MOL C 53 1804-4-161: Tóth Mátyás, Szabó István, Nagy Antal; 1804-4-163: Odor István, Horvath László, Pap György; 1805-4-4; 1805-4-5-6: Tóth Mihály.

¹¹¹ MOL C 53 1808-4-113.

¹¹² HAJDU 1996, 29.

¹¹³ MEZNERICS 1933, 30.

¹¹⁴ MOL C 53 1793-5-39-40.

megyét kereste meg, hanem a Helytartótanácsot értesítette. Elképzelhető, hogy ilyen módon akarták a körözés elrendelésének meggyorsítását elérni. Csanád vármegye 1798-ban kifogásolta, hogy a területéhez tartozó Kutya-kaparási csárdában Békés vármegye komlói csendbiztosa (Kállai Ferenc) többször is hivatalos minőségében járt el, így például őrizetbe vett és bekísértetett a gyulai börtönbe gyanúsítottakat. A kormányzék leiratban tiltotta el a csendbiztost és a megyét a hasonló eljárásoktól.¹¹⁵ A jelek szerint a megyei bűnüldöző szervezetek közötti illetékességi összeütközéseket a Helytartótanács elbírálta, az illetékességi területen kívül foganatosított eljárási cselekményeket pedig nem tartotta jogszerűnek.

4.2. A hatáskörrel rendelkező bíróság meghatározása

A vizsgált időszakban a három érintett vármegye iratanyagában két olyan jogeset is előfordult, amelyekben „klasszikus” bírósági igazgatási tevékenységbe kapcsolódott be a Helytartótanács.

Csanád vármegye 1800 júliusában küldte meg egy még vádemelés előtt levő büntető ügynek a teljes iratanyagát: a gyanúsított vallomását, a tanúvallomásokról készült jegyzőkönyvet, a gyanúsított erkölcsi bizonyítványát, valamint a palotai bíró által készített történet leírást. Az iratokból kitűnik, hogy Nagy András palotai lakos ittasan a „királyt mívelte”. A Helytartótanács az ügyet felterjesztette a Kancelláriához, amely elegendőnek tartotta a vármegyei törvényszék által lefolytatandó eljárást.¹¹⁶

Ugyancsak 1800 nyarán kezdődött Horváth András csongrádi lakos ügye, aki dühében kijelentette, hogy „bárcsak jönnének a franciák”. A Csongrádi uradalom azonnal megtette a büntető eljárás első lépéseit, felvette a gyanúsított vallomását és tanúkat hallgatott ki, majd a vármegyén keresztül megküldte az iratokat a Helytartótanácsához, amely felterjesztette javaslatával együtt a Kancelláriának. A tanácsülés elegendőnek tekintette ha az úriszék testi büntetést szab ki, az álláspontot a Kancellária is elfogadta, ezt továbbították a vármegyén keresztül az uradalomnak.¹¹⁷

Mindkét jogeset a nota infidelitatis gyűjtőnéven összefoglalt bűncselekményekkel mutat kapcsolatot, az első eset a felségsértéshez hasonló cselekménynek tűnik, a második eset pedig az ellenség támogatásának. Javaslatában a Helytartótanácsnak – és ezt követően a Kancelláriának – abban kellett állást foglalnia, hogy a vádat a hűtlenségi perekben kizárólagos illetékességgel rendelkező Királyi Táblán¹¹⁸ nyújtják-e be, vagy nem minősítik hűtlenségnek a cselekményt és visszautalják az elkövetési hely – és rendi állás – szerint illetékes bírósághoz. A kormányzat mindkét esetben az utóbbi megoldáshoz folyamodott, egyik elkövető magatartását sem tekintette hűtlenségnek. Első esetben az elkövetési magatartás nem volt tényállásszerű, ugyanis a szóval elkövethető felségsértést a jelek szerint az udvar még nem kívánta hűtlenségként büntetni. Horváth András magatartása pedig nem merítette ki az ellenség támogatását, hiszen a franciákkal nem tartott fenn kapcsolatot.

A jogesetek rámutatnak két fontos jelenségre, amely mindeddig nem szerepelt a szakirodalomban. Elsőként kérdés, hogy a kormányzat milyen álláspontot foglalt el a hűtlenség bűncselekménye kapcsán öt évvel a Martinovics-per után. A két döntés alap-

¹¹⁵ MOL C 53 1798-4-22-23; 1798-4-47.

¹¹⁶ MOL C 53 1800-3-38-39; 1800-3-76-77.

¹¹⁷ MOL C 53 1800-3-68-69; 1800-3-86-87.

¹¹⁸ 1791. évi 56. tc.; VARGA-VERES 1989, 10; VARGA 1996, 113; STIPTA 1998, 104.

ján nem értelmezték kiterjesztően az amúgy meglehetősen homályos tartalmú tényállásokat, az vizsont további alapos kutatást igényel, hogy ez a főszabály volt, vagy a kivétel. Ezen kívül vizsgálni lehetne, hogy csak a hűtlenség-szerű cselekmények esetében került az ügy a Helytartótanácshoz, vagy esetleg más bűncselekmények kapcsán is gyakorolt ilyen jellegű hatáskört.

4.3. Az országos körözések elrendelése

A Departamentum publico-politicum fontos hatásköre volt a gyanúsított polgári személyek, tárgyak és eltűnt személyek esetében az országos körözések kiadása. A 19. század végi selejtezések sajnálatos módon ezeket a kútföket érintették, de az iratkezelés következetlenségei folytán a rabokra vonatkozó kútfőkben is találhatóak ilyen iratok. A szökött katonák jegyzékeit a biztossági ügyosztály (Departamentum commissariaticum) kezelte. A körözést kérő törvényhatóság minden esetben részletes személyleírást adott az illetőről, valamint közölte a szökés körülményeit és a gyanúsított bűncselekményét, ezt a Helytartótanács ún. kurrensokban nyomtatva küldte meg a vármegyéknek. II. József uralkodása alatt ezeknek fontos hírértéke is volt, a még hiányzó sajtót is pótolták.¹¹⁹ A postahivatalokat 1794-től kezdte a kormányzat a körözőlevelek kifüggesztésére használni, ez a későbbiekben bevett gyakorlat lett.¹²⁰ A körözött személyek jelentős része őrizetből szökött meg, ez az 1780-as évektől egyre nagyobb számban fordult elő a börtönök túlszűfolttsága és az elégtelen számú és képzetlen börtön személyzet miatt, sőt tömeges szökések is történtek. A vármegyék átlagosan 1–6 hét elteltével kérték a körözés elrendelését,¹²¹ amely a szökéstől legalább egy-másfél hónap volt átlagosan, ezért meglepő, hogy három és fél hónap is eltelhetett a tanács döntéséig.¹²²

A körözött gyanúsított vagy szökött rab elfogásáért meghatározott fogbér (taglia) járt, amelynek a kiadása is a Helytartótanácson keresztül történt.¹²³ A nem selejtezett kútfőkön kívül megmaradt körözéseket vizsgálva szembevetendő, hogy Csongrád vármegye területén sokkal több szökés történt. Ennek oka lehet az is, hogy a Domus Correctoriából engedély nélkül távozókat keresését is a vármegye kérte.¹²⁴ Békés¹²⁵ és Csanád¹²⁶ vármegyében kisebb számban kérték a Helytartótanácson keresztül a többi törvényhatóságot rabok és gyanúsítottak előkerítésére.

¹¹⁹ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 173–174, 180, 236; HAJDU 1983, 235.

¹²⁰ KATONA 1977, 38.

¹²¹ HAJDU 1985, 100, 102–103, 106.

¹²² MOL C 53 1797-3-49-50: Gyulai urad. Szikora János 1797. máj. 17., 1797. jún. 6.

¹²³ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 174; HAJDU 1985, 348; MOL C 53 1804-4-166-167: Jakabfy András, Szomorú Márton rablókért járó taglia kiadható.

¹²⁴ MOL C 53 1792-4-153-154: Nagy István, Páli József, Tót György; 1795-4-30-31: Kala János, Szilágyi István, Zelenák Mihály; 1794-4-63: Laczkovits alias Fakó János; 1793-4-218-219: Kiss-Gyuri Mihály; 1801-3-82-83: Sarvay másképp Horváth Mihály, másképp Bodo Márton vagyis János; 1803-3-38-39: nemes Török István; 1808-3-126-127: nemes Batta Moyses; 1806-3-91a): Kiss Ferenc; 1805-3-85-86: nemes Bogyo Mihály; 1804-3-122-123: Balogh Mihály, Farkas József, Petri János; 1803-3-141-142: Braun (Praun) Mihály.

¹²⁵ MOL C 53 1791-5-324-325; 1796-4-35: Pálincás Judit, Hresko János; 1803-3-12-13: Oláh Mihály; 1806-3-115: Szabó János.

¹²⁶ MOL C 53 1793-4-112-113: Rátz-Kovács István; 1796-4-11-12: Bretsko alias Sós János; 1798-3-60-61: Sós vagyis Bretskó János, Borus János, Tóth Erzsók; 1803-3-10-11: Hevesi Pál, Janovics János; 1804-3-52-53: nemes Lestak János; 1804-3-11-12: Asztalos Ferenc.

4.4. A rabszállítás

A letartóztatott gyanúsítottak és az elítéltek szállítása a 19. század első felében a korábbi tradíciókra épült. A szolgabíró feladata volt a rab egyik helyről a másikra eljuttatásáról való gondoskodás, amelyet két módon teljesíthetett: megyei hajdúval kísértette, szállította az illetőt, vagy faluról-falura kísérték a helyiek egyfajta kötelező szolgáltatásként, majd a megyehatáron átadták a szomszédos vármegye rabkísérőinek. Mindkét esetben nagy volt a szökés kockázata, de utóbbiban különösen gyakran fordult elő, hogy a kísérő is eltűnt a rabbal együtt.¹²⁷ A rabszállítás lehetséges útvonalait és a szomszédos vármegyék (kerületek) közötti átadást legjobban a Domus Correctoriába történő befogadás kapcsán lehet nyomon követni, Nyitra vármegye által halálra ítélt rabok kegyelmeiből a szegedi fenytőházban letöltendő rabságot kaptak, így Komárom, Esztergom, Pest megyén, a Jász-kun kerületen és Csongrád vármegyén kellett átkísérni őket.¹²⁸ Előfordult rab átküldéséről szóló felterjesztés is Csongrád megyéből.¹²⁹ Békés vármegye még 1799. december 19-én értesítette a Helytartótanácsot, hogy Komlósnál nyomát veszítették egy rabnak és kísérőinek. A tanácsülés elé csak január végén került a levél, majd a kamara átirata következett és az érdemi körözésre április 15-én került sor.¹³⁰ Ennyi idő alatt még gyalogszerrel is elhagyhatták az ország területét bármely irányba, ha együtt menekültek, sőt a kísérők lehetek bűncselekmény áldozatai is.

4.5. A csecsemőgyilkosságok megelőzése

A 18. század második felének legjobban dokumentált, mai napig legismertebb kriminológiai problémája a csecsemőgyilkosság és a magzatelhajtás gyakorisága volt.¹³¹ A felvilágosult abszolutista kormányzat megelőzést célzó rendelkezései nemcsak a potenciális elkövetők – házasságon kívül teherbe esett nők – fokozott felügyeletét írták elő, hanem büntető eljárási és büntető anyagi jogi rendelkezéseket is tartalmaztak. Az 1769. november 7-én kiadott rendelet 1781. április 15-én kiegészült egy olyan ponttal, amely szerint nem büntethetőek a terhes hajadonok és az özvegyek, ugyanis a paráznságért fenyegető büntetés az egyik oka a csecsemőgyilkosságoknak.¹³² A rendeletek azonban még az 1790-es évek végére sem mentek át a gyakorlatba, ezért egy 1796-ban született legfelsőbb elhatározás alapján a Helytartótanács újra kiadta az 1769-es és az 1781-es rendeleteket.¹³³ Tulajdonképpen dekriminalizálták a házasságon kívül folytatott kapcsolatot azzal, hogy a hatóságokat és a bíróságokat eltiltották a teherbe esettek paráznság miatt történő felelősségre vonásától. Ezek a rendelkezések túlmennek a bírósági igazgatás körén, ez burkolt jogalkotásnak tekinthető.

A kormányzat két év múlva ismét észlelte, hogy érdemben nem változott a helyzet, ezért az örökös tartományokban már bevált intézmények adaptációjára tett javaslatot. A

¹²⁷ HAJDU 1983, 274.

¹²⁸ MOL C 53 1791-3-27-28: Javortsak Anna, Lehoczky Erzsébet, Kulkamek János.

¹²⁹ MOL C 53 1794-4-1.

¹³⁰ MOL C 53 1800-3-8-9; 1800-3-21-22.

¹³¹ A magyar és az osztrák szabályozásról: BATÓ SZILVIA: *A magzatelhajtás tényállása az osztrák és a magyar jogtudományban a Theresianától 1848-ig*. Acta Jur. et Pol. Szeged, 2003. Tom. LXIII. Fasc. 2. 3-34; BATÓ SZILVIA: *A csecsemőgyilkosság és a gyermekkítétel a magyar és az osztrák büntetőjog-tudományban a 19. század első felében*. Acta Jur. et Pol. Tom. LXXII. Szeged, 2009, 3-46.

¹³² CSIZMADIA 1977, 29; KATONA 1977, 310; HAJDU 1984, 8; HAJDU 1985, 18-19.

¹³³ MOL C 53 1797-3-128-129.

Kancellária kezdeményezésére megfelelő intézményeket kell létrehozni, ilyen a lelecnház (Institutum puerperi), a Helytartótanács intézkedéseket határozott el, majd 1799. március 22-én megküldte mintának a bécsi Findelhaus szabályzatát. A kormánysszék a szétküldött szabályzat-tervezetre és az egyéb intézkedésekre választ várt a törvényhatóságoktól, így Békés, Csanád és Csongrád is beküldte véleményét.¹³⁴

4.6. Kisebb eljárási rendelkezések

A Helytartótanács büntető hatáskörű bíróságokra vonatkozó igazgatási tevékenységének legnagyobb részét a tabellák és a perkivonatok, valamint az egyéni panaszok tapasztalatai alapján kiadott eljárási rendelkezések adják. Ilyen volt például az általános nyomozás megtartására történő figyelmeztetés.¹³⁵ A kormányzat a vizsgálati fogság időtartamának csökkentését szorgalmazó intézkedések sorozatát bocsátotta ki, miután a rabtabellákból kiderült, hogy indokolatlanul hosszú időt töltenek a vádlottak ítélet nélkül a tömlőcökbén.¹³⁶ Ezzel a jelenséggel függött össze az is, hogy a gyanúsított első kihallgatására csak hosszú idő elteltével került sor, a Helytartótanács által észlelt mulasztások között a legkirívóbb eset egy 1795-ben Veszprém megyében folytatott eljárásban egy év volt.¹³⁷

A házagos törvényi szabályozás és a vármegyénként eltérő gyakorlat miatt a Helytartótanács először 1800-ban kísérelte meg szabályozni a szolgabírói szék büntető jellegű bíráskodását.¹³⁸

Egy 1808-ban kiadott rendelkezés szerint a törvényhatóságok büntető ügyekben a német tartományokkal kizárólag a Helytartótanácson keresztül levelezhettek.¹³⁹

A 18. század utolsó harmadában a vizsgálati fogságból kezességre történő kibocsátás tömegessé vált, az elhúzódo ügyek – és néha bizonyítási problémák – miatt sok vádlott került szabadlábra ilyen módon. A kormányzat ezt a gyakorlatot kifejezetten károsnak tekintette és rendszeresen kifogásolta, így például 1769-ben a Csongrádi uradalomban lókötésért – halálbüntetéssel büntethető cselekményért – befogott vádlott is szabadon távozható.¹⁴⁰ Ezt a gyakorlatot az uradalom a továbbiakban is folytatta, ennek eredményeképpen a Helytartótanács megróttá az úriszékét.¹⁴¹

A bizonyítás szabályainak korszerűsítéséhez is hozzájárult a felvilágosult abszolutista kormányzat, így 1776. április 6-án (1847.) a tortúra minden formáját megtiltották. A rendelkezés hatása látszik a rabtabellákon, azonban a gyakorlatban a bíróságok megpróbálták valahogyan pótolni a kínvallatást,¹⁴² a „szelid tortura” még az 1840-es években is jelen volt a magyar büntető praxisban. A tanúbizonyítás szabályai sem voltak egyértelműek, ezért a gyónási titok megtagadási okként történő meghatározására vonatkozóan

¹³⁴ MOL C 53 1799-88-1-3; 1799-88-15; 1799-88-22; 1799-88-54; 1799-88-62-63; 1799-88-84.

¹³⁵ MEZNERICS 1933, 51; KATONA 1977, 59.

¹³⁶ HAJDU 1985, 74.

¹³⁷ HAJDU 1985, 91.

¹³⁸ MEZNERICS 1933, 28; BATÓ SZILVIA: „A járásbeli tisztség által megítélt bűnügyek”. *A szolgabírói szék büntető jellegű bíráskodása a Békési járásban (1843–1847)* In: *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. Szerk.: Homoki-Nagy Mária. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010, 19–47, 22, 47.

¹³⁹ MOL C53 1808-3-[114] -115.

¹⁴⁰ HAJDU 1985, 67, 69–70.

¹⁴¹ Az irat hiányzik, lajstromkönyvből azonosítva: MOL C 53 1808-3-7-8.

¹⁴² MEZNERICS 1933, 111; HAJDU 1983, 333; HAJDU 1985, 20, 87; KATONA 1977, 191.

1790-ben született egy rendelet.¹⁴³ Az orvosi szakvélemény tárgyában a Helytartótanács egész sor rendeletet adott ki, ezek közé tartozik egy 1803-as rendelkezés.¹⁴⁴

A kormányzat fontosnak tartotta, hogy a gyanúsítottak életkorát minden esetben felütséssék a vallomásáról készült jegyzőkönyvben, különösen a halálbüntetéssel sújtható bűncselekmények esetén.¹⁴⁵

A büntető ügyekben hozott ítélet tartalmi és formai elemei még bizonytalanok voltak a 19. század elején, ezért rendelkezett úgy a Helytartótanács egy kancelláriai leirat nyomán, hogy a nép nyelvén is ki kell hirdetni.¹⁴⁶

A kormányzat a büntető ügyekben a fellebbezési lehetőségek bővítését igen sajátos módon oldotta meg: a vádat képviselő tiszti ügyész köteleességévé tette 1795. január 17-én kelt rendeletével bizonyos ügyekben a fellebbvitelt.¹⁴⁷

4.7. A büntetési rendszer (halálbüntetés visszaállítása)

A büntetési rendszer a 18. század utolsó harmadában a kormányzati törekvések következtében jelentősen átalakult, csökkent a halálbüntetések száma és aránya, nőtt viszont a szabadságvesztés.¹⁴⁸ Azonban 1790. március 1-jével nemcsak a jozefinista szervezeti változások szűntek meg, hanem visszaállt a magyar büntető anyagi jog is a régi (kodifikálatlan) állapotába. Ennek következtében a halálbüntetés a rendes bírói eljárásban is újra alkalmazhatóvá vált.¹⁴⁹ A kormányzat megpróbálta az átmenetet is kézben tartani és szeptember 30-án hozott egy rendelkezést, hogy a végrehajtás előtt a pert terjesszék fel az uralkodóhoz.¹⁵⁰ A nem nemesek fellebbezési lehetőségét fenntartó 1791. évi 43. tc. után¹⁵¹ a Helytartótanács a vádat képviselő tiszti ügyészeknek írta elő a kötelező fellebbezést súlyosabb bűncselekmények elkövetőinél.¹⁵² A Helytartótanács 1794-ben a halálbüntetések alkalmazási gyakorlatáról kért jelentéseket a törvényhatóságoktól.¹⁵³ Ezek ellen a törvényhatóságok sajátos eszközökkel „tiltakoztak”. Ilyen jelenség volt a fellebbezési lehetőséget biztosító 1791. évi 43. tc. rendelkezéseinek kikerülése. A törvényszékek egyszerűen nem szabtak ki ilyen büntetéseket, így kizárták a kormányzati beavatkozást az ítélezésbe. Fayer László szerint részben ilyen okokkal magyarázható a 19. században a halálos ítéletek számának csökkenése.¹⁵⁴

4.8. A kegyelmi ügyek

Az uralkodó kegyelmezési jogát a Kancellárián keresztül gyakorolta,¹⁵⁵ ide a kegyelem iránti felterjesztések 1791. évi 43. tc. hatálybalépése után két úton kerülhettek: a

¹⁴³ MEZNERICS 1933, 58.

¹⁴⁴ Az irat hiányzik, lajstromkönyvből azonosítva: MOL C 53 1803-3-77-78.; további rendelkezések: KATONA 1977, 290–291.

¹⁴⁵ Az irat hiányzik, lajstromkönyvből azonosítva: MOL C 53 1807-3-21-22.

¹⁴⁶ MOL C 53 1803-3-112-113.

¹⁴⁷ MEZNERICS 1933, 127.

¹⁴⁸ HAJDU 1985, 112; HAJDU 1996, 21.

¹⁴⁹ VARGA 1974, 78; HAJDU 1985, 56.

¹⁵⁰ MOL C 53 1790-311-3-4.

¹⁵¹ VARGA 1974, 89–90; VARGA–VERES 1989, 10, 111; VARGA 1996, 182–183; STIPTA 1998, 103–104.

¹⁵² MOL C 53 1796-5-65-66.

¹⁵³ MOL C 53 1794-5-79; 1794-5-85; 1794-5-109; 1794-5-197-199; 1795-5-53.

¹⁵⁴ FAYER 2004/1, 134.

¹⁵⁵ VARGA 1996, 183–184.

Hétszemélyes Táblától vagy a Helytartótanáctól. Előbbi esetben a rendes bírói eljárásban harmadfokon hozott halálos ítéletet terjesztették fel kegyelemre közvetlenül a Kancelláriához.¹⁵⁶ Utóbbi esetben a közigazgatási – 1793–1799 között külön kegyelmi – osztály terjesztette fel a kérvényeket,¹⁵⁷ amelyek két alapvető típusba sorolhatók: közkegyelem vagy egyéni kegyelmi ügyek. Az uralkodó trónra lépésekor hagyományosan közkegyelmet gyakorolt, vagyis meghatározott feltételek mellett csökkentette vagy törölte a büntetést. Ilyen volt az 1791. május 31-én kiadott helytartótanácsi rendelet (9708.), amely alapján a Domus Correctoria tíz olyan rabjának engedte el a büntetését II. Lipót, akik már szabadságvesztésük felét letöltötték.¹⁵⁸ Az egyéni kérelmek igen nagy számban érkeztek, legtöbbször a törvényhatóságok bíróságainak ítéletei elleni panaszok formájában. A beadványról az érdemi vizsgálat előtt az érintett törvényhatóságtól jelentést kértek, majd vagy királyi kegyelemre terjesztették elő, vagy pedig rendes jogorvoslatra utasították. Sajátos módon az ismertető leltár összeállítói nem tulajdonítottak „különösebb történeti forrásérteket” ennek az iratanyag-csoportnak.¹⁵⁹

A vizsgált időszak elején a jozefinista rendszer összeomlása után sorozatban érkeztek a kegyelmi kérvények,¹⁶⁰ az uralkodóváltás következtében 1792-ben meg is határozták a benyújtás feltételeit.¹⁶¹

4.9. Csongrád vármegye és a kegyelmi jogkör

A halálbüntetés 1790-ben történő visszaállításának hatását a kormányzat a nem nemesek fellebbezésének engedélyezésével (1791:43. tc.) ellentételezte, így együttesen nem növekedett erőteljesen a végrehajtott halálos ítéletek száma a 18. század végén, sőt a 19. század első felében látványos csökkenés figyelhető meg. Ezzel párhuzamosan a kortársak szerint a bűnözés is növekedni látszott, ezért a helyi közösségek és a véleményformálók azt a kézenfekvő magyarázatot találták, hogy az enyhülő büntetőpolitika az oka ennek. A kormányzat és a törvényhatóságok ennek az erőtlen büntető hatalomnak az ellensúlyát látták a statáriális bíraskodásban. Egyes vármegyék azonban mindezzel nem elégedtek meg, és folyamatos szigorítási javaslatokkal léptek fel.

A korszak egyik legsajátságosabb – eddig nem ismert – ügye is ehhez a folyamathoz kapcsolódik. Csongrád vármegye 1805 februárjában kelt felterjesztésében élesen kikelt az ellen, hogy a fellebbezett perekben a Kúria rendszeresen rabságra változtatta a sedria által kiszabott halálbüntetést. Ezen kívül kifogásolták a király kegyelmezési gyakorlatát is, amely igen szokatlan lépés. Nagyon lényeges, hogy a vármegye nem az erőszakos bűnözésre hivatkozik, és nem is az ölési cselekmények esetében történő enyhítés ellen lépett fel, hanem a vagyon elleni bűncselekmények nagy számával és az okozott kár nagyságával magyarázta kifogásait. A levél szerint két év leforgása alatt a megye lakosainak a tolvajok és gonosztevők (per Fures & Malevolos) által az állatokban és ingó dolgokban okozott kár 62029 Ft 30 kr-t tesz ki. Ezért kéri, hogy ezeknél a cselekményeknél – a közbiztonság védelmében – a vármegyei törvényszék által kiszabott halálbüntetést ne változtassák át szabadságvesztésre. Az ügyben a Helytartótanács szokatlan

¹⁵⁶ MEZNERICS 1933, 130; VARGA 1996, 183.

¹⁵⁷ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 174, 181–182.

¹⁵⁸ VAJNA 1906, 417; FELHŐ-VÖRÖS 1961, 182.

¹⁵⁹ FELHŐ-VÖRÖS 1961, 182.

¹⁶⁰ MOL C 53 1791-5-367; 1791-5-326-328; 1791-5-36-37; 1791-5-71-72; 1791-5-155.

¹⁶¹ MOL C 53 1792-4-227-228.

gyorsággal foglalt állást amellelt, hogy felterjesztik az ügyet a Kancelláriához, mivel királyi felségjogot érint a kérdés.¹⁶²

A Kancellária április elejére válaszolt a kérelemre, röviden megállapítva, hogy előre nem lehet meghatározni egy fellebbezett ügyben a büntetést. Majd határozottan leszögezték, hogy a kegyelmezés joga a királyt illeti egyedül.¹⁶³

5. A büntetés-végrehajtást érintő ügycsoportok

5.1. A börtönök felügyelete

A rabtábellákból és a törvényhatóságok által kért körözésekből a kormányzat az 1780-as évekre képet kaphatott a börtönök állapotáról is. A büntetési rendszer átalakulásával a korábban majdnem kizárólag előzetes fogvatartásra használt tömlőcök funkciója is megváltozott, az egyre nagyobb számban szabadságvesztésüket töltők biztonságos és megfelelő elhelyezése szinte megoldhatatlan feladatot jelentett. Az egyre növekvő szökések miatt a Helytartótanács 1784-ben külön rendeletet adott ki a rabok őrzésére vonatkozóan.¹⁶⁴ Az egészségügyi viszonyok romlására utal az, hogy a rabokról szóló kimutatásban túlzottan sok fiatal férfi haláláról szerepelnek adatok.¹⁶⁵ Az új helyzetben az élelmezés is komoly gondot jelentett, elvileg a rab köteles volt tartásáról gondoskodni, a szegény rabok élelmezése azonban a vármegyére maradt, a házipénztárból fedezték ezt.¹⁶⁶ A börtönök iránti kormányzati érdeklődés az 1790-es évek második felére élénkült meg ismét, az 1797. május 2-án kiadott rendelkezés (9529.) szerint a megyéknek jelentést kellett tenniük a szegény elítéltek és előzetes letartóztatásban lévők élelmezésének tárgyában. A Helytartótanács ebben elsősorban arra volt kíváncsi, hogy a házipénztárból miként fedezik ezt. A három vizsgált vármegye még nyáron és kora ősszel eleget tett ennek a jelentési kötelezettségének,¹⁶⁷ azonban több helyről nem érkezett meg a felterjesztés, így még 1799-ben is sürgetni kellett a törvényhatóságokat erre.¹⁶⁸ Még 1797 decemberében a Magyar Királyi Kamara átíratában a Helytartótanács segítségét kérte, hogy a börtönökre vonatkozó normáliákat és összeírásokat gyűjtse össze és küldje meg. A kormányzó egy hónapon keresztül kereste, de nem talált egyetlen rendelkezést sem, amely a tömlőcök minimumfeltételeit tartalmazta volna.¹⁶⁹ Részben a börtönök egészségügyi viszonyaira, a részben a korabeli hitelezési gyakorlatra utal az, hogy Békés megye egy tömlőcökben elhunyt rabbal szembeni pénzkövetelés ügyében terjesztett fel kérelmet.¹⁷⁰

¹⁶² MOL C 53 1805-3-25-26.

¹⁶³ MOL C 53 1805-3-50-51.

¹⁶⁴ HAJDU 1983, 137.

¹⁶⁵ HAJDU 1985, 107–108.

¹⁶⁶ HAJDU 1985, 109.

¹⁶⁷ MOL C 53 1797-3-79; 1797-3-84; 1797-3-124.

¹⁶⁸ MOL C 53 1799-3-43-44.

¹⁶⁹ MOL C 53 1798-3-1; 1798-3-7-8.

¹⁷⁰ MOL C 53 1799-20-1-2: Szabó Márton.

5.2. A Domus Correctoria és a vármegyei bíraskodás

A Helytartótanács közigazgatási ügyosztálya felügyelte az eredetileg csak ideiglenesnek tekintett, végül közel ötven évig működő (1784–1832) szegedi fenyítőházat.¹⁷¹ Elvileg a bírósági igazgatás szempontjából egy büntetés-végrehajtási intézet felügyeleti joga nem lenne fontos, azonban a Domus Correctoria kapcsán a Helytartótanács több olyan intézkedést hozott, amely ma az igazságszolgáltatási igazgatás körébe tartozik.

Ez a központi kormányzék – ellentétben a Kamarával – nem rendelkezett vidéki ki- rendeltségekkel, ezért az ellenőrzés igen nehézkes volt, csak az igazgató jelentéseire, számadásaira és az esetleges panaszokra hagyatkozhatott a Helytartótanács. Ezt a problémát kívánták megoldani azzal, hogy az 1807. június 16-án kelt 12217. sz. rendelettel Kárász Istvánt Csongrád vármegye első alispánját bízták meg a helyi felügyelettel. A rendelkezés nem volt teljesen újdonság, mert már 1798-tól kértek a megye alispánjától jelentéseket, és rajta keresztül vizsgálták ki a panaszokat. Az igazgató kinevezési joga a Helytartótanácsot illette, huzamosabb időn keresztül csak ideiglenes vezetője (provisor) volt a Domus Correctoriának, állandó igazgató (praefectus) viszonylag ritkán állt az intézmény élén.¹⁷² A fenyítőházat és elődeit (Szempc és Tallós) azzal a céllal állította fel a kormányzat, hogy a bűnösöket javítsa és a polgári társadalomnak visszaadja a megjavult elítéltet. Erre hivatkozva már 1791-től nem engedték életfogytig tartó rabságra ítélt Szegedre szállítását.¹⁷³ Az intézmény fennállása alatt folyamatosan készültek a tervek az átalakítására vagy áthelyezésére, ennek egyik lépése volt az 1792. évi tervzet is.¹⁷⁴

A fenyítőházba történő befogadást a Helytartótanács engedélyezte az ítéletet hozó törvényhatóság kérelmére. A tanács válaszában adott engedélyt az elítélt befogadására – amennyiben a vármegye (szabad királyi város, uradalom) az éves tartási költséget megfizette –, egyúttal értesítette a fenyítőház igazgatóját, valamint Szeged és az ítéletet hozó vármegye közé eső megyéket (kerületeket), hogy biztos őrizet alatt kísérjék tovább az elítéltet.¹⁷⁵

Csongrád vármegye kifejezetten szívesen küldte a rabjait a fenyítőházba, összesen huszonnégy elítélt befogadásáról maradt fenn minden irat, döntő többségük lopás miatt került Szegedre, egy rab viszont csak az igazgatói jelentésből azonosítható.¹⁷⁶ A Domus Correctoriában fogadtak uradalmi tömlöcökből érkezőket is, így például a vásárhelyi uradalomból is került be elítélt.¹⁷⁷ Békés vármegyéből mindössze három rabról maradt ilyen irat, de ennél többet küldtek át a büntetés letöltése végett a szegedi várba, mivel évekkel később is hosszasan levelezett a közgyűlés és a Helytartótanács a tartási költsé-

¹⁷¹ VAJNA 1906, 461.

¹⁷² VAJNA 1906, 188-189.

¹⁷³ VAJNA 1906, 279.

¹⁷⁴ MOL C 53 1792-2-52.

¹⁷⁵ VAJNA 1906, 255.

¹⁷⁶ MOL C 53 1792-2-1-3: Szabó József; 1792-2-4-6: Tábig Gábor; 1792-2-198-200: Dongó Gergely; 1792-2-201: Virág Pál; 1792-2-202-204: Puskás István; 1796-2-1-3: nemes Farkas János; 1796-2-45-47: Constantinovits Mihály; 1796-2-172-174: nemes Olácsy György; 1797-2-110-111: nemes Ambo Mónus György, nemes Ambo Mónus Péter, Kovács János; 1797-2-132-133: nemes Török Gábor; 1798-2-57-58: Ökrös József, Kukutska (Grékus) István, Bóka Dávid; 1798-2-109-110: nemes Bedekovits Ferenc; 1799-2-35-36: Fáy Pál; 1802-2-163-164: nemes Lobostyán Gáspár; 1803-2-124-125: nemes Török István; 1806-2-56-57: Marotsik János; 1805-2-41-42: nemes ifj. Veres András; 1808-2-1-2: Billeges Tóth Pál; 1808-2-182-183: Lovász Józsefné; 1808-2-256-257: nemes Vörös Pál; 1806-2-69: Vörös András.

¹⁷⁷ MOL C 53 1808-2-105-106.

gek befizetéséről.¹⁷⁸ Csanád vármegye esetében is a tartási költségekkel kapcsolatban található több irat, viszont Dopsa Erzsébet, aki „Pántzél Mihály férjének élete elvesztésére méreg készítéssel törekedett” és Darabont Mihály befogadása kapcsán végig lehet követni a teljes folyamatot. A vármegye felterjesztésétől a tartási költség beérkezésének visszaigazolásáig közel négy hónap telt el, és a rabokat csak ezután indították el Szegedre.¹⁷⁹

A fenyítőház igazgatója feletti felügyeleti jogát a Helytartótanács jelentési köztelettségek előírásával gyakorolta, nemcsak a pénztár állapotáról, a rablétszámról és a rabok adatairól, vagy az örökről tartozott beszámolni az igazgató, hanem a rabok erkölcsseiről és a tanúsított magaviseletéről is táblázatos kimutatást terjesztett fel. A legteljesebb ilyen jelentésből kiderült például, hogy két Csanád megyei rab (nemes Petri János, Darabont Mihály) esetében hatástalan a fenyítőházi elhelyezés, ugyanis a javíthatatlan (incorrigibel.) bejegyzés szerepel mellettük.¹⁸⁰

A források alapján két dolog jelentett folyamatosan problémát a Domus Correctoria fenntartása alatt: a költségvetés és a fegyelem fenntartása. A rabok tartásának költségét a végleges működési szabályzat (1806. augusztus 12. 15875.) évi 24 Ft 20 kr.-ról 36 Ft 20 kr.-ra emelte, ezt fél évre előre kellett befizetni. A rabtartás díjának kiegyenlítése nagyon körülményesen történt, a rab törvényhatósága a vidéki kamarai pénztárba befizette az összeget, erről nyugtát állítottak ki, amelyet a budai főpénztáron – és egy időben a Helytartótanácsn – keresztül továbbítottak a szegedi sóhivatalba, ahonnan a fenyítőház igazgatójának kifizették. A rabtartás díját mindenképpen a törvényhatóság fizette, még akkor is, ha a rab az ítélet szerint saját költségén töltötte a büntetését.¹⁸¹ A bürokratikus eljárás és a vármegyék fizetési hajlandóságának csökkenése következtében számos bonyodalom adódott, a Helytartótanács rendszeresen felszólította a hátralékos vármegyéket. Csanád megye három rabja szerepel visszatérően a Domus Correctoria igazgatója által küldött kimutatásokban.¹⁸² Békés vármegye három elítélte közül Gaál József tartási költségeinek (quota) beérkezésével többször is probléma volt, a közgyűlés már a nyugtát (quittung) is megküldte a Helytartótanácsnak, hogy igazolja a befizetést.¹⁸³ Csongrád vármegye mindössze egy rabbal képviseltette magát a tartási költséget mulasztó megyék között.¹⁸⁴

Ha lehet, akkor a rend fenntartása még nehezebb feladat volt, ugyanis sem a vár építészeti megoldásai, sem a munkáltatás megszervezése, sem az invalidus katonákból álló őrszemélyzet nem teremtett olyan körülményeket, amelyek között a fegyelem megfelelő lehetett volna. A vizsgált időszakban számos olyan esemény történt, amely miatt a vizsgálatot kellett tartani. A legismertebb Jarossy Károly nemes ügye, akit apja megverésé-

¹⁷⁸ MOL C 53 1791-5-333: Nyiri Mihály, Ruman Mihály; 1791-3-106-107: Musztatza alias Majalás Péter.

¹⁷⁹ MOL C 53 1804-2-81-82: Lobostyán Gáspár, Elek István, Petri István; 1806-2-58-59: Petri János; 1806-2-112-113; 1806-2-156-157: Dopsa Erzsébet, Darabont Mihály.

¹⁸⁰ MOL C 53 1808-2-179.

¹⁸¹ VAJNA 1906, 418-420.

¹⁸² MOL C 53 1795-2-19-20; 1795-2-26; 1795-2-140-141; 1795-2-157-158; 1794-2-99-100: Nagy Katalin; 1794-2-47-48; 1794-2-99-100; 1794-2-108-109; 1793-2-57-58; 1793-2-99-101: Sirokanyi András; 1793-2-57-58; 1793-2-99-101: Nagy János.

¹⁸³ MOL C 53 1794-2-13; 1793-2-23-25: Musztatza alias Majalás Péter; 1802-2-9; 1799-2-166-168; 1801-2-74-77; 1801-2-162; 1804-2-65; 1802-2-79; 1802-2-143; 1803-2-9; 1803-2-10: Gaál József; 1802-2-9; 1801-2-74-77; 1801-2-162; 1802-2-143; 1803-2-9-10: Szabó József.

¹⁸⁴ MOL C 53 1801-2-81-82; 1801-2-137: Fáry Pál.

ért-kegyelemből 8 évre ítélték 1795-ben. Jarossy a fenytőházban tapasztalt visszasságok miatt Rátt György igazgatóhoz fordult, aki ezért nyirkos tömlőcben helyeztette el, verték, éhezették, amíg 1801-ben megszökött és a Helytartótanácsához fordult panaszával. Az azonnal elrendelt vizsgálatot Csongrád vármegye alispánja folytatta le, az ügyet érdemben 1803 szeptemberében tárgyalta a Helytartótanács. Az összegyűjtött iratanyagban Jarossy Károly saját kezű magyar nyelvű levelei, az alispán által felvett kihallgatási jegyzőkönyvek, rabtársainak ellene szóló és az igazgatót támogató beadványa is megtalálható.¹⁸⁵ A panaszos nemesi mivolta és igen jó érdekérvényesítő képessége miatt a vizsgálat iratanyaga igen gazdag, ezek alapján modellezni lehet a Helytartótanács által elrendelt helyszíni ellenőrzések lefolytatását is. A Domus Correctoria vezetői elleni panaszok kivizsgálására a későbbiekben is sor került,¹⁸⁶ így 1808-ban a külső munkahelyen történő munkavégzést és az élelmezést vizsgálták. Ebből például kiderült, hogy nemes Pélley Zsigmond rab saját magát élelmezte oly módon, hogy a szakácsnőjét magával hozta Szegedre, így minden nap a megfőzött ebédet az örök közvetítésével kapta meg az elítélt.¹⁸⁷

Az 1806. évi szabályzat 21. §-a alapján a rab által elkövetett „bűnfenyítő kihágást vagy súlyosabb és ismételt istenkáromlást, zendülést vagy gyilkossági kísérletet vagy más efféléket” a fenytőház igazgatója nem büntetheti saját hatáskörben, hanem a rabot el kell különíteni és a Helytartótanácsától további intézkedést kell kérni.¹⁸⁸ A kormányzó ilyen esetekben egy „klasszikus” bírósági igazgatási feladatot látott el, kijelölte az eljáró bíróságot, amely a források szerint minden esetben Csongrád vármegye sedriája volt. A szomszédos kaszárnya miatt előfordult teherbe esett női elítélt, súlyos sérüléssel járó verekedés elkövetője csakúgy, mint istenkáromló vagy szökést megkísérlő rab.¹⁸⁹ Menkó Ilona terhessége ügyében a vármegye megpróbálta elkerülni azt, hogy neki kelljen lefolytatni az eljárást, de a Helytartótanács határozottan kijelölte erre, így házasságtörés miatt elindult az eljárás.¹⁹⁰ Török István nemes esetében viszont a rendi állás és az elkövetés helye alapján is eljárhatott Csongrád vármegye törvényszéke, ugyanis saját korábbi rabja szökött meg a Domus Correctoriából és kötött el egy lovat a meneküléshez, ezért még egy évre ítélték.¹⁹¹ Az Ivanossich Mátyás ellen „sodomia et blasphemia” miatt indított ügyben a sedria felmentő ítéletet hozott bizonyítottság hiányában, és a vármegye kérte a tartási költségek megtérítését.¹⁹²

5.3. A Ferenc-csatorna

A büntetés végrehajtásának részletszabályai, tehát a végrehajtás helye, módja és a munkáltatás nem sorolható a bírósági igazgatás körébe, azonban a kormányzat azzal a megoldással, hogy rabok által teljesíthető közmunkának határozott meg közérdekű építkezéseket – közvetve – befolyásolta az ítélezési gyakorlatot. Amennyiben a Helytartótanács a rabokkal kapcsolatban bizonyos paramétereket határozott meg, akkor a tör-

¹⁸⁵ MOL C 53 1802-2-5-8; 1802-2-26; 1802-2-165-166; 1803-2-26; 1803-2-147-148; VAJNA 1906, 431-433.

¹⁸⁶ MOL C 53 1805-2-37-38.

¹⁸⁷ MOL C 53 1808-2-7.

¹⁸⁸ VAJNA 1906, 224, 232.

¹⁸⁹ VAJNA 1906, 368, 374.

¹⁹⁰ MOL C 53 1804-2-18-19; 1804-2-162-163.

¹⁹¹ MOL C 53 1805-2-121-122.

¹⁹² MOL C 53 1805-2-47-48.

vényhatóságok (bíróóságok) kihasználják a kínálkozó lehetőségeket és alkalmazkodtak a büntetés kiszabása során. Ha olyan közérdekű építkezéseken alkalmaznak rabokat, amely vállalkozási formában valósul meg, tehát a törvényhatóságok mentesülnek a rabtartási költségek alól és esetleg bevételt is remélhetnek, ráadásul nem kell az őrzésről sem gondoskodniuk, akkor a bíróságok szívesen küldik oda az elítélteket. Ebbe a körbe tartozott a Ferenc-csatornánál végzett rabmunka is.

A közigazgatási ügyosztály hatáskörébe tartoztak a Bács vármegyében a Duna és a Tisza közötti vízi út megteremtésére 1793–1802 között épített csatornával kapcsolatos ügyek, mivel az 1794. április 18-án 9038. sz. alatt kiadott rendelet a rabok által teljesíthető közmunkák közé sorolta.¹⁹³ A csatornát építtető vállalkozás vezetői ugyanis 800 vagy 1000 rab munkáltatásával tervezték megoldani a munkaerő utánpótlást (1793. április 12. 8297.). A Helytartótanács ennek megfelelően jelentést kért a törvényhatóságoktól, hogy vannak-e ilyen munkára alkalmas 1 vagy 2 évre ítélt rabjai és biztosítanak-e az építtető költségére a rabok mellé saját poroszlót.¹⁹⁴ Már 1796-ban el kellett rendelni, hogy csak előzetes orvosi vélemény alapján, a vélemény mellékelésével lehet a rabokat a csatornához küldeni, mert a vállalkozó panaszt emelt a sok munkavégzésre alkalmatlan elítélt miatt (1796. április 12. 7726.).¹⁹⁵ Alig egy évvel később már a fél évre ítéltet is fogadták, mert a munkák a befejezéshez közeledtek.¹⁹⁶

A Helytartótanács az adott vármegye kérésére a büntetés végrehajtásának helyét is kijelölhette, ahogy ez egy Bihar megyei nemes esetében történt, a Ferenc-csatornához küldték a büntetésének letöltése végett.¹⁹⁷

Az első elítéltek királyi kegyelem útján kerültek Bács vármegyébe a Domus Correctoria helyett,¹⁹⁸ 1794 nyarán pedig a törvényhatóságok megtették az első lépéseket a rabok befogadása érdekében. Csanád vármegye először csak azt jelezte, hogy tud rabokat küldeni, majd később megadta az adatokat is.¹⁹⁹ Békés megyét először nem érdekelte a lehetőség, később viszont már átírányított két rabot,²⁰⁰ majd Csongrádból is érkeztek büntetésüket töltők.²⁰¹

Összefoglalás

A tágan értelmezett magyar büntetőjog egységesítésének tervéről a központi kormányzat nem mondott le a sikertelen kodifikáció ellenére sem a 18–19. század fordulóján, azonban egyetlen eszköze maradt erre: a bíróságok igazgatásán keresztül történő átalakítás. Ezt a lassú és nehézkes modernizációt a törvényhatóságokat rendeletekkel irányító

¹⁹³ VAJNA 1906, 543, 545.

¹⁹⁴ MOL C 53 1793-158-1-4; VAJNA 1906, 547, 549; VAJNA 1907, 471–473.

¹⁹⁵ MOL C 53 1800-11-1-4: Pest, Máramaros, Zemplén, Szatmár, Abaúj; VAJNA 1906, 549.

¹⁹⁶ MOL C 53 1797-11-1-2; VAJNA 1906, 550.

¹⁹⁷ HAJDU 1985, 105.

¹⁹⁸ MOL C 53 1794-23-15-17; 1794-23-19-22; 1794-23-28-30.

¹⁹⁹ MOL C 53 1794-23-32-33; 1794-23-56: Pörge János, Péro Ferenc, Orodán Miklós, Fekete György, Janovits alias Janek János, Pörge alias Oláh Mihály, Vincze Mihály, Csonka alias Oláh János; 1793-158-68: Pörge János; 1796-15-47-49: VARGA Mihály, Birbon Ón; 1800-11-20.

²⁰⁰ MOL C 53 1793-158-54; 1794-23-64: Bihari György, Hetes Flórián.

²⁰¹ MOL C 53 1793-158-17; 1794-23-74-75: Békés vm. Bihari György, Hetes Flórián; Csongrád vm. Kraitsy Tamás, Pfikorovits Pál, Leatzky Dániel; Csanád vm. Pecsko János, Orodán Miklós, Fekete György, Janek János, Vincze Mihály, Csonka János.

Helytartótanácson keresztül lehetett megvalósítani. A magyar jogirodalom mindeddig nem foglalkozott sem a késő rendi korszak bírósági igazgatásának kérdésével, sem a Helytartótanács szakigazgatási tevékenységeivel.

Az 1790 és 1808 közötti helytartótanácsi levéltári forrásokból viszont megállapítható, hogy ez a kormányzék nemcsak a törvényhatóságok (vármegyék, kerületek, városok) közigazgatási jellegű feladataival kapcsolatos igazgatását, hanem – részben a Kancellária irányítása mellett, részben önállóan – az alsó fokú jogszolgáltatás igazgatását is ellátta. Ez a tevékenység viszont nem terjedt ki az igazságszolgáltatás késő rendi jellege miatt sem a bíróságok összetételének, sem a bírák javadalmazásának területére. A vármegyei törvényszék tagjainak kiválasztásába a kormányzat csak nagyon közvetetten tudott beleavatkozni, a hivatásos bírói kar hiánya miatt a fizetés kérdése pedig fel sem merült. A Helytartótanács által végzett tevékenység viszont más értelemben sokkal nagyobb terjedelmű volt, mint az kodifikált büntetőjog mellett elképzelhető lenne. A kormányzat 1790-re már meglehetősen jól működtette a táblázatos (rabszabvány) és a szöveges (per kivonat) jelentések rendszerét, ebből nyerte azokat az információkat, amelyek a büntető hatáskörű bíróságokkal kapcsolatos rendelkezéseket kiváltották vagy megalkották. A kibocsátott rendelkezések és az egyedi utasítások a büntető igazságszolgáltatás minden elemét egyaránt érintették: a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság kijelölésétől a büntetés végrehajtásáig. Több olyan ügycsoport van, amely közvetlenül az alkalmazott eljárási jogot változtatta meg, vagy a büntetőjogi felelősség megállapításánál volt jelentősége.

A fentiekben áttekintett ügycsoportok alapján megkockáztatható az a kijelentés, hogy Magyarországon 1790 után a Helytartótanács végezte az első fokon eljáró bíróságok igazgatását, s ha nem is minden esetben önállóan döntött, a Kancellária akkor is erőteljesen támaszkodott a javaslatára. Annak pontos meghatározása, hogy milyen keretek között és milyen terjedelemben gyakorolta ezt a hatáskörét, további célzott kutatást igényel.

SZILVIA BATÓ

DIE TÄTIGKEIT DES STATTHALTEREIRATES IN DER JUSTIZVERWALTUNG AN DER WENDE DER 18. UND 19. JAHRHUNDERTE

(Zusammenfassung)

In der ungarischen rechtshistorischen Fachliteratur blieb die spätständische Justizverwaltung außer Acht. Kein Wissenschaftler beschäftigte sich mit dieser Frage vor der Kodifizierung der Gewaltentrennung (GA Nr. IV von 1869), weil die moderne Fachterminologie wegen der Verflechtung der Justiz und der Verwaltung unbenutzbar ist. Nach der „rechtshistorischen“ öffentlichen Meinung gehört die Justizverwaltung ausschließlich in die Kompetenz der Ungarischen Hofkanzlei (Cancellaria Hungarica), aber

die archivarischen Quellen widersprechen diesem Standpunkt. Die Zentralbehörde der ungarischen allgemeinen Verwaltung (Ungarischer Statthaltereirat, *Consilium Regium Hungaricum Locumtenetiale*) hatte tatsächlich auch viele verschiedene Aufgaben in der Verwaltung der niedrigen Gerichte (Komitatsgerichte, Patrimonialgerichte, Stadtgerichte). Die Spuren dieser Tätigkeit lassen sich nur aus den Quellen nachweisen, aufgrund derer die relevanten Amtsbereiche zu bestimmen sind. Der Statthaltereirat sammelte die Berichte über die Strafgerichtsbarkeit (*causarum extractus, tabella captivorum*), und nach diesen Informationen erließ die Verordnungen z.B. über die Standgerichte, die Gefängnisse, die Regelung des Strafverfahrens, die Prävention des Kindsmords usw. Er hatte aber auch eine bisher unbekannte Aufgabe: nach dem Vorschlag des Statthaltereirates entschied die Kanzlei in Kompetenzkonflikten zwischen niedrigen Gerichten und dem Königlichen Tafel.

Diese Abhandlung stellt nur die Ausgangspunkte zu weiteren bezweckten Forschungen der ungarischen Justizverwaltung.